

Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly
Schubertových

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Bc. Magdalena Soukupová

Masakr v Uherském Brodě, 1683

Diplomová práce

Olomouc 2014

Vedoucí diplomové práce:
Mgr. Marie Krappmann, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní předepsaným způsobem všechny použité prameny a literaturu.

V Olomouci dne 21. 4. 2014

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především svému drahému bratrovi Danielovi, který mi byl vždy a ve všem oporou. Dále pak patří můj veliký dík Marii Krappmann a Tamási Visimu za jejich trpělivost, obětavost a podnětné připomínky, jež mi byly inspirací.

V Olomouci dne 21. 4. 2014

Obsah

Úvod.....	1
1. Velká zkáza, která postihla svatou obec Uherský Brod.....	3
2. Sociální struktura židovské obce v Uherském Brodě podle seznamu mučedníků.....	24
3. Židé na konci 17. a na počátku 18. století.....	26
3.1. Organizační struktura moravských obcí.....	26
3.2. Statistika 52 tradičních židovských obcí (podle roku 1835).....	26
3.3. Charakteristické znaky Moravy.....	27
3.4. Mezníky židovské historie na Moravě.....	28
3.4.1. 15. století.....	28
3.4.2. Třicetiletá válka (1618-1648).....	29
3.4.3. Šaj takanot (שאי תקנות) neboli 311 takanot.....	29
3.4.4. Populační růst, redukce a separace (1650-1780).....	30
3.4.5. Translokační reskript.....	31
3.4.6. Familiantské zákony.....	32
3.4.7. Vláda Marie Terezie a daňové zatížení.....	32
3.4.8. Tolerance Josefa II.....	33
3.4.9. 19. století: Mezi haskalou a ortodoxií.....	33
3.4.10. Zrovnoprávnění Židů - revoluční rok 1848.....	34
3.5. Exkurz do života vybraných židovských památek střední Moravy.....	35
3.5.1. Olomoucký kraj.....	35
3.5.1.1. Kojetín.....	35
3.5.1.2. Tovačov.....	36
3.5.1.3. Prostějov.....	38
3.5.1.4. Loštice.....	38
3.5.1.5. Úsov.....	39
3.5.1.6. Jevíčko.....	40
3.5.2.1. Přerovský kraj.....	40
3.5.2.2. Lipník nad Bečvou.....	40
3.5.2.3. Kroměříž.....	40
3.5.2.4. Přerov.....	43
3.5.2.5. Hranice na Moravě.....	44

3.5.3. Hradištský kraj.....	44
3.5.3.1.Holešov.....	44
4. Dějepisec uherskobrodských Židů rabín Adolf Frankl-Grün.....	45
4.1. Studia.....	45
4.2. Rabinát a společensko-politická situace.....	49
4.3. Pedagogické a vědecké aktivity.....	52
Závěr.....	55
Seznam použitých pramenů a literatury.....	56
Anotace.....	60

Úvod

Předkládaná jidiš elegie o hrůzách, jež se staly v obci Uherský Brod 16. července roku 1683, je obrazem menších dějin ve stínu velkých mocenských událostí, jež hýbou světem raně novověké Evropy.

Rok 1683 je známý jako rok druhého obléhání Vídně Turky. Postup ohromného vojska Osmanské říše spolu s jednotkami jejích vazalů do středu Evropy až k branám hlavního města Svaté říše římské za sebou zanechává spálenou krajinu. Posledního březnového dne toho roku tak byla polským králem Janem III. Sobieskim a císařem Leopoldem I. podepsána dohoda o vzájemné pomoci v boji proti neúnavně expandující Osmanské říši.

Velení nad osmanským vojskem svěřuje sultán Mehmed IV. pašovi Kara Mustafafovi, který se s armádou Turků a s jednotkami vazalů (byly jimi Moldávie, Valašsko (rumunské), Sedmihradsko a Krymský chanát) dostává začátkem května k Bělehradu a o necelé 3 měsíce později, 14. července, již jeho vojáci obléhají Vídeň. Společnost mu dělají také kuruci, protihabsburští rebelanti Imricha Tököliho, jenž se prohlásil za knížete Horních Uher, čímž oslabil největšího císařova spojence, uherského Paula Eszterházyho, jehož rod na vlastní náklady po léta odrážel nájezdy tureckých hord.

Byli to právě kuručtí vojáci pod vedením Adama Petneházyho a Paula Révaie z Beckova, jež po páté hodině ráno 16. července prolomili městské brány Uherského Brodu a začali rabovat a vraždit.¹ Celkem bylo zabito 113 členů židovské obce², z nichž je jménem vzpomínáno na 37.³ Později v témže roce vydal císař Leopold I. na žádost Andrease Kaunitze, pána v Uherském Brodě, dokument datovaný k 16. listopadu 1684, jenž deklaroval, že má být Židům v Uherském Brodě vrácen veškerý majetek, který jim byl sebrán.⁴

Mezi nešťastnými oběťmi drancování byl významný rabín a kabalista, Nathan Nata Hannover, v textu vzpomínaný jako první ze jmenovaných. Nathan pocházel z

¹ Kaufmann, Die Verheerung von Ungarisch Brod, part 1, p. 272.

² Z křesťanského obyvatelstva města bylo zabito 168 osob. (Kaufmann, Die Verheerung von Ungarisch Brod, part 1, p. 320)

³ Kaufmann, Die Verheerung von Ungarisch Brod, part 1, p. 280.

⁴ Svr. Bernát Mandl, Magyar-Zsidó Oklevéltár, sv. 2, Budapest, 1937, s. 485.

Ostrohu v centru Volhynie, odtud však musel prchnout v důsledku pogromů, jež doprovázely kozáckou vzpouru Bohdana Chmelnického na Ukrajině a v Polsku v letech 1648 až 1657. Nathan pak několik let procházel přes Polsko, Německo a Nizozemí, až v roce 1653 prvně přišel do Benátek, kde rok studoval u Davida Valenzina. Benátky na rok opustil a vrátil se spolu s kabalistou Nathanem Spirou, aby docházel do školy významných bratrů Daniela a Abrahama Moniových a těšil se zde z přítomnosti a učení kabalistů a znalců Talmudu jako Samuel Aboab, Moses Zacuto a Benjamin Levi ze Safedu.⁵ V roce 1659 zde vydává knihu *Jeven mecula* (Žalm 69, 3), popisující tragédii chmelnických pogromů. O rok později publikuje v Praze knihu *Safa barura* (Jasný jazyk), hebrejsko-německo-latinsko-italskou konverzaci a příručku pro cestovatele, v roce 1662 vydává sbírku *tikun chacot*⁶ a kabalistických rituálů luriánské školy, Šaarej Cion (Brány Siónu). V témže roce dostává nabídku vést *bet din* a ješivu ve městě Jasy, které se pak stalo součástí turecké provincie. Pobývá zde i v roce mesiáše, 1666, kdy se podle šabatiánského hnutí měl zjevit Vykupitel. Je jedním z podepsaných v dopise, jenž směřoval do Litvy, aby vypovídal o této události. Po deseti letech strávených v rumunském Valašsku odchází do Uherského Brodu, kde se stává nejvýznamnějším představitelem tamní židovské obce, učitelem a soudcem.⁷

Masakr v Uherském Brodě donutil mnoho Židů k úniku více na sever od obléhané Vídně, do Horních Uher, kde zakládají nové komunity jako Trenčín, Čachtice, Vrbové, Beckov či Nové Město n. Váhem. Židovská obec v Uherském Brodě však nezůstala opuštěná, naopak její populace v dalších letech hojně narůstala a její dceřiné obce jí byly ještě po dalších 50 let podřízeny.

Na památku hrůzných událostí kuruckého běsnění se vždy o 20. tamuzu recitovala zde přeložená elegie. Její první edice vyšla v Praze pravděpodobně ještě roku 1683.⁸ David Kaufmann ji vydává roku 1893 v periodiku *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, doplněnou o jeho textové úpravy a vysvětlivky ale také o další prameny události.

⁵ Kaufmann, *Die Verheerung von Ungarisch Brod*, part 1, p. 273.

⁶ תקון חצות, čes. půlnoční náprava, rituální modlitba recitovaná po půlnoci jako chmurná vzpomínka na zničení jeruzalémského Chrámu.

⁷ *Encyclopaedia Judaica* 8 (ed. Fred Skolnik). Thomson – Gale, Detroit 2007, s. 326–327.

⁸ Otto Muneles, *Bibliographical Survey of Jewish Prague*, Praha 1952, s. 50, č. 158.

1.

חורבן גדול שהיה בק"ק אונגריש ברודא

Khurben gódel shehaya bekehile hadoshe Ungarish Brod

Velká zkáza, která postihla svatou obec Uherský Brod

ערט⁹ מיר צו רבותינו לעבין וואס איך ווער דא זאגן.

[Ert mir tsu, raboseynu leben vos ikh ver do zogn.]

Poslechněte si, vážení, co vám chci vyprávět.

אויף דער ברודער גזירה זאל מין טאן וויינן און קלאגן. וואז ור איין צרה איז דא שעה. וואס מיר מיט אונזרי
אויגן האבין לעדר¹⁰ גיזעהן:

[Af der bruder gezeyre zol men ton veynen un klogen. Vaz for eyn tsore iz do (ge)shen.

Vos mir mit unzre oygn hobn ledr gezehn.]

*Nad Brodským nešťestím¹¹ má se plakat a naříkat. Co za hrůzu se tu stalo. Co jsme
bohužel na vlastní oči spatřili.*

אללי לנו כי חטאנו

[Alali lanu ki khatenu,]

Běda nám, protože jsme zhřešili.

ך' תמוז איין פאר שעות אויף דען טאג איז דער עולם גווארן גאר צאג. דר פקיד האט קיין וועלין לאזין אויף
דער שטאט. עז הוט קיינער ניט קענין געבן קיין ראט:

[kof tamuz eyn par shoes af den tog iz der oylem gevorn gor tsog. Der pakid hot keyn
velen lozen oyf der shtot. Ez hot keyner nit kenen gebn keyn rot.]

*20. dne měsíce tamuzu¹² byl za několik hodin celý svět zničen. Velitel¹³ neměl nikoho
vpustit do města. Nebyl nikdo, kdo by poradil.*

⁹ Hört (Kaufmann).

¹⁰ Leider (Kaufmann).

¹¹ V jidiš: „gezejre“, hebrejsky *gezera*, nařízení proti Židům. V jidiš nese význam i jako antisemitský výnos, pogrom, neštěstí apod. Spojení *broder* (či *bruder*) *gezejre* by teoreticky mohlo být čteno rovněž jako „bratrovo neštěstí“, tato interpretace je ovšem v daném kontextu nepravděpodobná.

¹² Tj. 14. července 1683.

[a. l. c. kh.]

Běda nám, protože jsme zhřešili.

הגאון הגדול מרינו רב ר' נטע אין דר גנצי וועלט איז ניט זיין גלייכן. הוט זיך דאז ערשטי מאל לדר ניט קענין אנטווייכן. און האט אים לאדר דער שאסין אין קאפ גיטראפן:

[Hagaon hagadol moreynu reb rabi Note , in der gantse velt iz nit zeyn gleykhn hot zikh doz ershte mol leder nit kenen antveykhn. Un hot im leder der shosen, in kop getroffen.]

Velký gaon,¹⁵ náš učitel Note,¹⁶ v celém světě mu není rovno, poprvé bohužel neunikl. Bohužel ho zastřelili, trefili do hlavy.

אוי לנו כי חטאנו

[Oy lanu ki khataynu,]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

צו אלר לייא נדבות אין דער וועלט. איז איבראל זיין געלט. פון זיין תורה ומעשים קען מין ניט אלש דר שרייבען ווי זאלין מיר ניט צער טרייבען:

[tsu aler nadeyves in der velt, iz iber al zeyn gelt. Fun zeyn toyre umaysim ken men nit als der shreyben, vi zolen mir nit tsertreybn.]

Byl velmi štědrý v udělování almužen. O jeho vzdělanosti a skutcích nemůžeme všechno napsat, abychom nepřeháněli.

א"ל"כ"ה'

¹³ Jeden ze tří velitelů kuruckých povstalců – Dávid Petneházy, Ádám Rác de Galgo či Pál Révai. Srv. KAUFMANN, D., „Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683“, in *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 37 (1893), s. 272. Může zde být ovšem rovněž odkazováno na starostu Uherského Brodu, který zavřel bránu oddělující židovskou čtvrť od zbytku města, aby zabránil Židům v útěku. Srv. NÜRNBERGER, K., „Geschichte der Juden in Ung. Brod“, in GOLD, H. (ed.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Jüd. Buch. Kunstverl., Brünn 1929, s. 550.

¹⁴ א"ל"כ"ה = אללי לנו כי חטאנו funguje jako refrén.

¹⁵ Tj. vynikající učenec.

¹⁶ Note Hanover (Nathan ben Moses Hannover) – významný rabín, učitel a kabalista. Je spojován se jmény slavných kabalistů své doby, jakými byli Samuel Aboab a Moses Zacuto; z Izraele pak Nathan Šapira, a Benjamin ha-Levi ze Safedu. Stal se roku 1683 jednou z obětí masakru v Uherském Brodě.

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ווי אים זיין נשמה איז אויז גיגנגין האבין אים מוזין דיא לייט די הנט גילנגן. דז זיא וועלין טאן צי קבורה.
אולי וורט זיין מיטה זיין איין כפרה:

[Vi im zeyn neshome iz oyz gegangen, hoben im muzn di leyt di hant gelangen, daz zi velen ton tsi kevure. Ulaj vert zeyn mise zeyn a kapoyre,]

Jak jeho duše odešla, museli mu lidé podat ruku, že mu vypraví pohřeb. Snad bude jeho smrt odčiněna.

אוי לנו כי חטאנו.

[oy lanu ki khateynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' אברהם דיין אויז דר קהלה הוט גילערנט איין גרושה פלה.¹⁷ מין הוט אים טאן זיין קאפ אפ שלאגין:

ווי זאל מין אויף זוא איין צרה ניט וויינן און קלאגין:

[Reb Avrom, dayen oyz der kehile, hot gelernt eyn grose pele. Men hot im ton zeyn kop op shlogen.

Vi zol men af zo eyn tsore nit veynen un klogen?]

Panu Abrahamovi, obecnímu dajanovi,¹⁸ úžasnému učiteli, usekli mu hlavu.

Jak by se nad takovým neštěstím nemělo plakat a lamentovat?

א"ל"כ"ה

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

תורה האט ער גלערנט יום ולילה אל זא זיס. דר נאך האבין זיא אין גיבראטן אן איינעם שפיס. זיין לייב צי
הויט אין צי שדאכין
ליבר גוט טו דאז ניט לאזין אום גראכין:

¹⁷ Wunder (Kaufmann).

¹⁸ Tj. soudce, člen soudního dvora.

[Toyre hot er gelernt yom velayla al zo sis. Der nokh hoben zi in gebrokht an einem shpiz. Zeyn leyb tsu hoyt un tsu shdokhen, liber got tu doz nit lozen um gerokhen.]

Tóru se učil ve dne v noci, tak sladce. Pak ho usmažili na špízu. Jeho tělo stáhli z kůže a rozpíchali, milý Bože, nenech to nesplaceno!

מרינו רב ר' משה ר' מרדכי גאלדש מוז מין אָך געענקין: ליבר גוט טו עס ניט שענקין זיין קאפ האבין זיא אים אפ גישלאגין. ווי זאל מן אויף דר צרה ניט וויינן אונ¹⁹ קלאגין:

[Moreynu rav r. Moshe, rev Mordekhay Goldzs muz men okh gedenken. Liber got, tu es nit shenken, zeyn kop haben zi im opgeshlogen. Vi zol men af der tsore nit veynen un klogen.]

Na našeho učitele rabi Mošeho a rabi Mordechaje Golda musíme také vzpomenout. Milý Bože, nedaruj jim to, usekli mu hlavu. Jak by se nad takovým neštěstím nemělo plakat a naříkat?

אוי לנו כי חטאנו

[Oy lanu ki khataynu]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

מרינו הרב ר' אייזק חזן אונ זיין איידם און משה משורר אויף דער קהילה האבין געזונגין איין גרושה פלה זיין ווארין דער ש(כט)[טכ]ין אין אירן קאפ גטראפין:

[moreynu harav r. Eyzik khozen und zeyn eydem un Moshe meshorer af der kehile hoben gezungen, eyn grose pele zeyn voren dershtokhn in irn kop getrofn.]

Náš učitel, rabi Ejzik, chazan,²⁰ a jeho zeť Mojžíš, zpěvák, zpívali na obci, říkalo se, že zázračně – byli zabodnuti, trefili se jim do hlavy.

א"ל"כ"ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

¹⁹ un – spojka „a“ – je v textu často používána v této nezvyklé formě.

²⁰ Tj. kantor, muž, který vede společné modlitby v synagoze.

ר' אברהם רייניץ איז כל ימיו איין גבי צדקה גיוועזן. איז ליידר אך דען טוט ניט ווארין גינען.²¹ הונדרט רייכס טאלר הוט ער זי טאן געבין. מוז דאך קומן אום זיין לעבין:
ר' יוסף כהן ובנו מאיר כהן אלה דרייא. זיינא ליידר דען טוט ניט ווארין פרייא פינף הונדרט גילדן זיא גינען. און איז פארט אום זיין לעבין קומן:

[R. Avrom Reynts iz kol yomav eyn gabe tsedoke geven. Iz leyder akh den toyt nit voren genuen. Hundert reykh's taler hot er ton geben, muz dokh kumen um zeyn leben. R. Yosef Kahan vebeno Meyr Kahan, ale drei, zeyne leyder den tot not voren frey. Finf hundert gildn zi genuen, un iz fort um zeyn leben kumen]

Pan Abraham Reinetz²² byl po všechny své dny správcem milodarů.²³ Také bohužel smrti neunikl. Sto říšských tolarů dal a přece musel přijít o život.

Pan Josef Kohen a jeho syn Meir Kohen, všichni tři, žel smrti nebyli ušetřeni.

Pět set guldenů si od nich vzali a přece přišli o život.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' יקותיאל מלמד און ר' איצק האבין גאר ערנעשט טאן קנעלין. און קיין עוסק מצוה האבין נישט טאן פעלין. מען הוט זיי ליידר אלי צווייא גישחט. ווער העט אויף די גזרה גיטרעט:²⁴

[R. Jekutiel melamed un r. Itsik hoben gor ernst ton knelen un keyn osek mitsve hoben nisht ton felen.

Men hot zey leyder ale tsvey geskhekht.

Ver het af di gezeyre getrokht.]

Pan Jekutiel, učitel, a pan Ejzik, tak skvěle učili a na dobré skutky nezapomínali.

Oba je bohužel zamordovali.

Kdo by býval na takové neštěstí pomyslel.

²¹ Entnommen (Kaufmann).

²² Příjmení naznačující původ z Hranic na Moravě, německy Mährisch Weisskirchen.

²³ *Gabaj cedaka*, tedy výběrčí daní a poplatků, pokladník a správce synagogy. Velmi vážená úloha v židovské obci, kterou mohla vykonávat jedině důvěryhodná osoba.

²⁴ Getrachtet = gedacht (Kaufmann).

[Oy lanu ki khataynu,]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' איצק חזן און ר' וואלף שמש די בידר,²⁵ וויא האט מאן זיא צוהקט אירה גלידר. פיל לייט זיין גלייך גוועזן אין דר שול. די רעבלר²⁶ זיין איברל גוועזן פול:

[r. Itsik Khozn un r. Volf Shemesh, die bieder, vi hot man zi tsuhakt ire glider. Fil leyt zeyn gleykh gevezn in der shul. Di rebler zeyn iberl gevezen ful.]

Pan Ejzik, chazan, a pan Volf, šames,²⁷ počestní muži, rozsekali jim údy napadrt'. Mnoho lidí bylo také v synagoze. Ti rebelové²⁸ ale byli úplně všude.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. hk.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ישעי בלבירר און היים בלבערר זיין אך גיווארן גשלאגין טוט.

[Yoshua Ballbirer un Khaym Balbirer zeyn akh gevorn geshlogen tot.]

Ješaju, felčara,²⁹ a Chajima, felčara, také ubili k smrti.

אך און ווי³⁰ די ביטרה נוט.

גרוסי מומחין זיין זי גוועזין.

ויל לייט דארך זיין ווארין גענעזין

[Akh un ve di bitre not.

Grose mumekhin zeyn zi gevezen.

Fil leyt dorkh zey zen voren genezen.]

²⁵ Die Biedern (Kaufmann).

²⁶ Rebellen (Kaufmann).

²⁷ Hebrejsky *šamaš*, pomocník nebo zřízenec v synagoze. Jedná se o placenou funkci židovské obce. Někdy plnil také funkci obecního tajemníka, hrobníka, úředníka pohřebního bratrstva či výběrčího poplatků.

²⁸ Myšleno kuruci, maďarští vzbouřenci proti habsburskému císaři.

²⁹ Lexém *balbirer* od slova „barbier“ (od francouzského la barbe – vousy), tedy lazebník, holič, který měl v té době většinou také funkci ranhojiče.

³⁰ Ach und Weh (Kaufmann).

*Ach ouvej, hořké zoufalství.
Velcí znalci to byli.
Mnoho lidí se díky nim uzdravilo.*

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' מרדכי נש איז כל ימיו גבי צדקה גוועזין. איז אך ב"ה³¹ די גזירה ניט ווארין גנעזין. מען האט אים דער שאסין. אין זיין הארצין גטראפין:

[R. Mordekhay Nes iz kol yomiv gabe tsedoke gevezen. Iz akh borukh hashem di gezeyre nit voren genezen. Men hot im dershosen, in zeyn hartsen getrofen.]

*Pan Mordechaj Naš³² vykonával po všechny své dny funkci správce milodarů.
Také on, kvůli našim mnohým hříchům, to neštěstí nepřežil. Zastřelili ho, trefili přímo do srdce.*

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ווער דיא גרוש גזירה האט טאן צי שויאן. וויא מין דיא ס"ת³³ האט טאן צי שניידן און צי הויטן. זיא האבין אלה קריעה גריסן. און פיל טאגין קיינם ניט גילסט צי עסין איין ביס[ן]:

[Ver di gros gezeyre hot ton tsu shouen, vi men di sefer toyre hot ton tsu shneydn un tsu hoytn. Zi hobn ale krie gerisn. Un fil togen keynem nit gelust tsu esen eyn bisn.]

Kdo to veliké neštěstí viděl, když svitky Tóry rozstříhali a rozervali, ti si natrhli šaty na znamení smutku a po dlouhé dny neměl nikdo ani pomyšlení na jídlo.

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

³¹ kvůli našim mnohým hříchům. = בעוונותינו הרבים

³² Na "Š" je hebrejskou zkratkou pro Nikolsburg, tedy město Mikulov. Rozšířené jméno také v podobě Našer, tj. pocházející z Mikulova.

³³ ס"ת = ספר תורה – svitek Tóry.

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

איין יונגן האבין זיא גיפנגן מיט דיא פיס האבין זייא אין קפאר³⁴ גהנגין. זיין בויך האבין זיא אין אויף
גשניטן. האט ניט געאלפין זיין וויינן און ביטן:

[Eyn yungn haben zi gefangen mit di fis haben zey in kapor gehangen. Zeyn boykh
hoben zi in afgeschnitn, Hot nit geholfen zeyn veynen un bitn.]

*Chytili jednoho chlapce a pověsili ho nohama vzhůru. Rozřízli mu břicho,
nepomohl mu jeho pláč a prosby.*

א'ל'כ'ה

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

זיין לונג און לעבר האבין זייא אים גנומן ארויס. דער מיט גלאפין פין הויז צו הויז. זי האבין געטאן שפאטין
און לאכין. ער איז כשר טוטץ אים אין זלץ מכן.

[zeyn lanu un leber hoben zeim genumn aroys. Der mit gelofen fun hoyz tsu hoyz. Zi
hoben geton shpoten und lakhen: er iz kosher, tutst in in zults makhen.]

*A játra a plíce mu vytrhli. S nimi pak běhali od domu k domu. Smáli se a
žertovali: „Je košer, dejte ho do sulcu.“*

א'ל'כ'ה

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

פיל חתנים זיין אום גקומן. ווען זיא גלייך זייער געלט האבין גינומן. וואס זאלין מיר רידן אדר שפרעכין.
וואס דא גוועזן זיין פֿר איבלה זכין:

[Fil khosenim zeynen umgekumen, ven zi gleykh zeyer gelt hoben genumn.

Vos zolen mir redn oder shprekhen... Vos do gevezn zeynen far ible zakhen.]

*Mnoho ženichů zahynulo, i když si od nich vzali peníze. Co bychom měli vyprávět či
povídat. Co se tam událo za odporné věci.*

³⁴ Empor (Kaufmann).

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

פיל לייט זיינה פון דיא עפטייא אראב גישפרונגין און האבין אירה גלידר צי בראכין. העטין ליבר גזעהן מען
העט זיא דר שדאכין.

אך גאט לאז ניט אום גירכין:

[Fil leyt zeyne fun di eptey arop geshprungen un hoben ire glider tsu brokhen. Heten
liber gezehn, men het zi der shdokhen.

[Akh Got, loz nit um gerekhen.]

*Mnoho lidí skočilo z opatství a polámalo si údy. Bylo by snad lepší vidět je
probodnuté.*

Ach Bože, nenech to bez trestu!

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

איין אישה קינדבעטערין פון דרייא טאג איז גישפרונגין פון דער פשטייא. זיינה איר נאך גלאפין רעבלר צווייא
דרייא. בייא דן טאר האבין זייא זיא דער שלאגין.

וויא זאל מין ניט וויינן אונ לאגין:

[Eyn ishe, kindbeterin fun drey tog, iz geshprungen fun der pasteey. Zeyne ir nokh
gelofen rebler tsvey, drey. Bey den tor hoben zey zi dershlogen.

[Vi zol men nit veynen un klogen.]

Jedna žena, teprve třetí den v šestinedělí, skočila z bašty. Běželi za ní rebelové, dva, tři.

U brány ji ubili.

Jak by se nemělo plakat a naříkat?

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

מיר האבין גמיינט מיר זיינה שון פֿר דר צרה אנטרונין. ערשט האבין אונז דיא פֿוסגיער³⁵ איבר ניס גיפונין.

האט זיא לאדר קיינר קענין אנטרונין. אלז דר שלאגין וואז זיא האבין גיפונין אויף בידן אונ אויף רינן:

[Mir hoben gemeynt, mir zeyne shon fun der tsoore antrunen. Erst hoben unz di fugeyer iber neyes gefunen. Hot zi leyder keyner kenen antrunen. Alz der shlogen, vu zi haben gefunen af bedn un af renen.]

Mysleli jsme, že už jsme té hrůze unikli. A tu nás znovu pěšáci našli. Nikdo jim bohužel neunikl. Všechny pobili, jež našli na postelích i na útěku.

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

דיא אנדריין האבין ארגיר אַז דיא ערשטין גיטאן. זיא האבין נאר גיזוכט וואז האבין גפונין איין יונגין אדר

איין מאן. ווער גלייך געלט אונ גוט הוט טאן געבין. האבין זיא פארט³⁶ קיין³⁷ גשענקג דאז לעבין:

[Di anderen hobn erger az di erstn geton. Di hoben nor gezukht, voz haben gefunen eyn yungen oder eyn man. Ver gleykh gelt un gut hot ton geben, haben zi fort keyn geshenk doz leben.]

Ti druzí řádili hůř než ti první. Nepřestávali hledat, až našli chlapce nebo muže. I když jim dali hned peníze a majetek, přece jim nedarovali život.

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

קצבים ברוך משה מירלש בערמן יוזל ליבלה שמשות וואלף חייט ובנו בער לוטאר³⁸ בני הקהלה זיין אום

קומן גאר פיל.

דאז בלוט האט לאדר טאן רינין אז³⁹ וושר אויף דר מיל.

דיא אנדריין קאן איך ניט אלס זאגין. וואז ניט זיין ווארין בגראבין:

³⁵ Fussgänger (Kaufmann).

³⁶ Fort = dennoch (Kaufmann).

³⁷ Keinem (Kaufmann).

³⁸ Lauter (Kaufmann).

³⁹ Wie (Kaufmann).

[Katsavim barukh Moshe Mireles, Berman Yozl, Libele Shemeshet, Volf Kheytt ubeno ber, lauter beney hakehile, zeyn um kumn gor fil.

Doz blut hot leyder ton rinen az vaser af der mil.

Di andren kan ikh nit als zogen, vos nit zeyn voren begraben.]

Řezníci, Baruch Moše Mireles a Berman Josel, Libele, šámes, Volf, krejčí, a jeho syn Ber, samí členové obce, mnoho přišlo jich o život.

Krev se žel řinula jako voda na mlýn.

Nemohu ani vyjmenovat všechny ostatní, kteří nebyli pohřbeni.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

צו ר' הרש טעבלס אין דר שטוב האט מין פיל הרוגין גטראגין אריין. ניט דאז מאל גוועזן איין גרויס גשרייא און גרוס גוויין. דיא ביטרה גיווין איז גוויס גיגאנגין איין זיבטין הימל אריין:

[Tsu r. Hirsh Tevles in der shtub hot men fil harogen getrogen areyn. Git doz mal gevezn eyn groys geshrey un gros geveyn. Di bitre geveyn iz gevis gegangen in zibten himl areyn.]

K panu Hiršovi Tevelesovi do světnice nanosili mnoho mrtvých. Strhl se velký nářek a pláč. Ten hořký pláč dozajista vystoupal až do sedmého nebe.

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

פיל קינדר מיט פאטר און מוטער זיין גיוועזן פאר בארגין. אז זאלין ניט ור מסרט⁴⁰ ווערין זיין זי גיוועזן אין גרוסי זארגין. די אייגנה מוטער⁴¹ האבין מוזין די קינדר מימית זיין. אך אונ וויי גישריעוון איבער די ביטרה פוין:

[Fil kinder mit fatr un mutr zeyn gevezn far bargeyn. Az zolen nit farmasert veren zeyn zi gevezn in grose zorgen. Di eygene muter hoben muzen di kindr memis zeyn.

⁴⁰ Denuncirt (Kaufmann).

⁴¹ Die eigenen Mütter (Kaufmann).

Akh un vey geshrien iber di bitre peyn.]

Mnoho dětí, otců a matek sem přicházelo. Aby nebyli udáni, o to si dělali velké starosti.

Svoji vlastní matku musely děti zabít.

Ach a ouvej nad tím hořkým trápením.

אוי לנו כי הטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ויל נשים אונ בתולת האבין זי מאניס גיוועזין. ווען זיא האבין וועלין מיט דען לעבין ווערין גינעזין. פיל

האבין זיך טאן אין דר מיקוה טאן דער טרענקן.

ליבער גאט טוא זי דז ניט שענקן:

[Fil nashim und bsules hoben zi manes gevezn. Ven zi hoben velen mit den leben, veren genezen. Fil hoben zikh ton in der mikve ton der trenkn.

Liber got, tu zi daz nit shenken.]

Mnoho žen a panen znásilnili. Když to unesou, zase se zotaví. Mnoho se jich utopilo v mikvi.⁴²

Milý Bože, to jim nedaruj!

א'לכ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

אין גרוס דער שרעקניס (און) [איז] אויף אנדרה קהילות גיפלין. זיינה אנטלאפין מיט אנדר אלן. מוזין

בע"וה⁴³ בדלות ווערין אונ' קענין זיך ניט דר נערין:

[Eyn gros dershrekenish un [iz] af andere kehiles gefalen. Zeyne antlofen mit anander alen. Muzen bevonoseynu horabim (?) bedales veren un kenen zikh nit der neren.]

Velký strach padl na ostatní obce. Všichni společně uprchli. Musí teď kvůli našim mnohým hříchům žít v chudobě a nemohou se uživit.

⁴² Mikve, doslova „sebrání, shromáždění vody“, je židovská rituální lázeň.

⁴³ בעוונותינו הרבים – kvůli našim mnohým hříchům.

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

פיל לייט זיינן אין די עו קעלרין גלאפין זיער לעבן צו דר קויקן.⁴⁴ זי הובין אבר מוזן פון דר שריפה דר שטיקן, פיל זיין צו הויט⁴⁵ גיוועזן אויף שטיקן. פיל זיין גלעגין עטל'י טאג אין ציקן:⁴⁶

[Fil leyt zeyn in den kelern gelofen zeyer lebn tsu der kvikn. Zi hoben ober muzn fun der sreyfe der shtikn, fil zeyn tsu hoyt gevezn af shtikn. Fil leyt zeyn gelegen etlikhe tog in tsikn.]

Mnoho lidí se uchýlilo do sklepů, aby si zachránili život. Nakonec se ale udusili v požáru, mnozí byli rozsekáni na kousky. Mnoho lidí leželo několik dní ve smrtelných křečích.

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

מורינע ורבינע מורינע הרב ואב"ד דקהילתנו הוט זי מאות זהו' טאן צו טראגין. זי האבין אים פֿארט אוף טערק(ט)[ש]⁴⁷ טאן שלאגין. דז ער אויף אלי פֿיר איז אוועק גיקראכֿין. ליבר גוט לאז דאז ניט אום גראכֿין:

[Moreynu urabeynu moreni harav veav beys din dikehilateynu hot zi meos ... ton stu tragen. Zi hoben im fort af terktsh ton shlogen, daz er af ale fir iz avek gekrokhen. Liber got, loz doz nit um gerokhen.]

Náš učitel, rabín a představený soudu v naší obci, jim dal sta zlatých. Oni ho ale přeci po turecku zbili,⁴⁸ že odlezl po čtyřech.

Milý Bože, nenech to bez trestu!

⁴⁴ Erquicken (Kaufmann).

⁴⁵ Zerhauen (Kaufmann).

⁴⁶ In Zügen = Todenkampf (Kaufmann).

⁴⁷ Auf türkisch? (Kaufmann).

⁴⁸ Bití do chodidel bylo způsobem tureckého trestu.

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

זונלה כהן הוט דייא חמישה אנשים אין איפש⁴⁹ פיל גוטץ גיטאן. און איז אך גיוועזן גאר איין ורומר מאן. מן
הוט אים דר שלאגין ור זינר טיר. נעבין אים זיין גילעגין נאך הרוגים דרייא ויר:

[Zunle Kohen hot deye khamishe anoshim in ipesh fil guts geton. Un iz akh gevezn gor
ayn frumer man. Men hot im der shlogen for zeyer tir. Neben im zeyn gelegen nokh
harogim drey, fir.]

*Zunle Kohen pomohl pěti lidem od moru.⁵⁰ A byl to také velmi zbožný muž. Ubili ho
před jeho dveřmi. Vedle něj leželi ještě dva, tři, čtyři zabítí.*

א'ל'כ'ה

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

איין אישה הוט הונדרט גילדן גיהאט ור נינט⁵¹ אין איין קלייד. איז אין ברונה גשפרונגן איז אנטלאפין פון די
לייט.

דר מאן הוט ור מיינט ער וורט בשרמט⁵² זיין. הוט (פר) ורמסרט זיין ווייב אך און וויא די ביטרה פייך:

[Eyn ishe hot hundred gildn gehot fer nent in eyn kleyd. Iz in brune geshprungen, iz
antlofen fun di leyt.

Der man hot far meynt, er vert bashirmt zeyn. Hot far masert zeyn veyb akh un vi di
bitre peyn.]

Jedna žena si do šatů zašila sto zlatých. Skočila do studny, aby unikla těm lidem.

Její muž si myslel, že se zachrání. Prozradil svou ženu, ó jaké hořké neštěstí.

אוי לנו כי חטאנו

[Oy lanu ki khataynu,]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

⁴⁹ עיפוש = Pest von 1681 (Kaufmann). V hebrejštině znamená spojení ipuš ha-avir „zkažený vzduch“, jenž
byl v hippokratovské medicíně pokládán za příčinu moru.

⁵⁰ Téhož roku prošel Uherským Brodem mor, jenž si vyžádal 438 mrtvých.

⁵¹ Vernäht (Kaufmann).

⁵² Beschirmt (Kaufmann).

אל דא זי פון איר האבין ווארין גיוואר, האבין זי ארויס גשלעבט בייא אירה האר. דאז געלט האבין זי איר
גינומן אונ דר מאן איז (וראט) [וארט] אום זיין לעבין קומן:

[al do zi fun ir hoben voren gevorn, hoben zi arum geshlept bey ire hor. Doz gelt hoben zi
ir genumn un der man iz fort um zeyn leben kumn.]

*Jakmile se to dozvěděli, vytáhli ji ven za vlasy. Peníze jí vzali a ten muž stejně přišel o
život.*

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

פיל קינדר זיין צי טרעטין גווארין פון די ראט⁵³ וואס די מיטר הובין וואלין גילאוט. ווען זיא עס גלייך הופין
טאן צו שויען. הובין זי זיך גיפארעין צי טרויען:

[Fil kindr zeyn tsu treten gevoren fun di rot, vos di miter hoben volen gelozt. Ven zi es
gleykh hofen ton tsu shauen, hoben zi zikh geforkht tsu troyen.]

*Mnoho dětí, jež matky pustily, bylo rozšlapáno koňmi. Když se na to dívaly, hrůzou ani
truchlit nemohly.*

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' ליב קפילט הוט גרויס קונטשפֿט מיט שרים גיהט: איז אך גיווארן שו(ר) [ך] און מט. איין גנצין טאג איז
ער אין טראט⁵⁴ גילעגן אונ איז ור זי אנטרונן. צון אבינט הובין זי אים אום גיבראכט אז זי אים הובין
גיפונן:

[R. Lev Kfild hot groys kuntshaft mit sarim gehot. Iz akh gevorn shvakh un mat. Eyn
gantsen tog iz er in trat gelegn un iz far vey antrunen. Tsun ovent hoben zi im um
gebrakht az zi im hoben gefunen.]

*Pan Lev Kfild dělal velké obchody s panstvem. Ted' byl ale také zraněný a zesláblý. Celý
den ležel v obilí a unikl před nimi. K večeru ho ale zabili, jak jej našli.*

⁵³ Rosse? (Kaufmann).

⁵⁴ Getreide (Kaufmann).

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

אברם כלעומר איז קומן איין פאר טאג דער ויר פון וין: ויל געלט אונ גוט הוט ער גיהט גוויין. זי הובין אים
אלי גינומן. איב ווערט⁵⁵ אום זיין לעבין גיקומן:

[Avrom Klezmer iz kumn eyn por tog der fir fun vin. Fil gelt un gut hot er gehat gevin.

Zi hoben im ale genumen, iz fort um zeyn leben gekumen.]

Abraham, muzikant, přišel několik dní předtím z Vídně. Ziskal (tam) mnoho peněz a majetku. Všechno mu vzali a ještě o život přišel.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

יעקב גלאזר דער הוט איין איינציקן זון גיהט. איז גיווארן שוודך און מט. איין טאג דער ויר איז ער היים קומן
נאך זיין ווייב. דען אנדרין טאג הוט מן אים צי האקט זיין לייב:

[Yakov Glazer der hot eyn eyntsikn zun gehot. Iz gevorn shvakh un mat. Eyn tog der fir
iz er heym kumn nokh zeyn veyb, den anderen tog hot men im tsu hakt zeyn leyb.]

Jakov Glazer měl jediného syna. Byl raněný a zesláblý. Jeden den přišel domů ke své ženě a hned druhý den ho rozsekali.

א'ל'כ'ה':

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' וואלף ווינר איז איין ערלכר מאן גיוועזן העט מעגין פֿירן איין לאנד. איז זיא אך קומן לאדר⁵⁶ אין דיא
הנט. וויל האב אונ גוט האבין זיא אים גינומן. איז דאך אום זיין לעבין קומן:

[R. Volf Viner iz eyn erlekher man gevezn, het megen firn eyn land. Iz zi akh kumen

⁵⁵ Fort (Kaufmann).

⁵⁶ Leider (Kaufmann).

leyder in di hant. Voyl , hob un gut hoben zi im genumen. Iz dokh um zeyn leben kumn.]

Pan Volf Viner byl upřímný muž, býval by chtěl spravovat pozemek. Také se jim, bohužel, dostal do rukou. Mnoho bohatství a majetku mu vzali. A přece přišel o život.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ליבלה שמשות האט זיבן קליינא קינדר גיהט. זיין ווייב און קינד האבין פֿאר דען פאטר שטרק טאן בעטין.
זיין גיפֿלן צו פוס האבן די ראס לאזון אויף זיך טרעטין. האט ליידר ניט גיהאלפֿין איר וויינן און קלאגן. האבן
אים דאך דער שלאגן:

[Libele Shemeshet hot sibn kleyne kindr gehot. Zeyn veyb un kind hoben far den fatr shtark ton beten. Zeyn gefaln tsu fus, hoben di ros lozn af zikh treten. Hot leyder nit geholfen ir veynen un klogen. Hobn im dokh der shlogn.]

Libele, šámes, měl sedm malých dětí. Jeho žena a děti za otce úpěnlivě prosily. Padly jim k nohám a nechaly se podupat koňmi. Bohužel nepomohl ani jejich pláč a nářek. Přeci ho zabili.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' מרדכי סג"ל האט מן גטאן שיר זיין הנט אב הויאן. איז איין צער גיוועזין אים אן צו שויאן.
ברוך בן שמואל ברוך האט מן גטאן זיין פֿיס אב הקן. דער נאך זיין הלז אונ' נקין:
ר' [א] יציק איסרלס איז גוועין גאר איין פֿרומר מאן. שווערי מיתות האבין זיא אים בעו"ה אן גטאן. דרייא
מאל האבן זיא אים אין זיין קאפ אריין גשאסן. און זיינן פון אים איין וועק גילאפֿן:

[R. Mordekhay, sgan lakohen, hot men geton shir zeyn hant ob hoyen. Iz eyn tser gevezen im on tsu shauen.

Barukh Ben Shmuel barukh hot men geton zeyn fis ob hakn. Der nokh zeyn halz un naken.

R. Itsik Isroels iz geven gor eyn frumer man. Shvere mises hoben zi im bavonoseynu

horabim on geton. Drey mol hobn zi im in zeyn kop areyn geshosn un zeynen fun im eyn vek gelofn.]

Panu Mordechajovi Segalovi usekli ruku. Bylo strašné na něj pohledět.

Baruchovi, synu Šmuela Barucha, usekli nohu, pak (mu prosekli) také krk a šíji.

Pan Ejzik Isserles byl velmi zbožný muž. Způsobili mu, kvůli našim hříchům, těžký skon. Třikrát jej střelili do hlavy a utekli od něj.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

זיא האבן זיך ווידר ביזונגן. אונ האבן אים ווידר אויף דען ארט גיפונן. זיא האבן גזאגט ער האט זיך נאר אווא גימאכט. אונ אים ווידר גישעכט:

[Zi hobn zikh vidr bezunen un hobn im vider af den ort gefunen. Zi gobn gezogt, er hot zikh nor ave gemakht un im vidr geshekht.]

Pak si to ale rozmysleli a vrátili se zpět na to místo. Řekli, že to jen předstírá, a znovu do něj sekali.

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

זיין טאכטער האט דאז לאדר פון ווייטן גזעהן. וויא גאר וויא איז איר גשעהן. אויף דיא מויאר איז זיא גלאפן. אונ אראב גישפרונגין אירי פיס צו בראכין

[Zeyn tokhter hot daz leyder fun veytn gezen. Vi gor vi iz ir gesheen. Af di moyer iz zi gelofn un arop geshprungen, ire fis tsu brokhen.]

Jeho dcera to bohužel zpovzdálí viděla. Ach, co strašného se jí stalo – běžela na hradby a skočila dolů, zlámala si nohy.

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ר' איצק גבאי הירשל יקיר משה כאן אונ פיל לייט האט מן שטרק גטאן הויאן. איז איין וארכט גיוועזן אויף זיא צו שויאן. דיא בלבירר הוט מן מוזן ויל געלט געבן. ניט גוויסט דז זיא ווערן בלייבן לעבן:
[R. Itsik Gabe, Hershel Yeker, Moshe Kohn un fil leyt hot men shtark geton hoyen. Iz eyn forkht gevezn af zi tsu shauen. Di Balbirer hot men muzn fil gelt gebn, nit gevist, daz zi vern bleybn lebn.]

Pana Ejzika Gabaje,⁵⁷ Heršla Jekera, Mošeho Kohna a mnoho jiných lidí strašně zbili. Byla hrůza se na ně podívat. Felčarovi museli zaplatit spoustu peněz, a přesto netušili, zda zůstanou naživu.

אוי לנו כי חטאנו

[Oy lanu ki khataynu,]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

איין גשרייא פון שונאים אונ נהרגים איז גנגין אויף איין מייל. דיא ור בארגני איז לאנג גוועזן דיא ווייל. דיא צרה האט גווערט איין גנצין טאג. אין ציטערניש זיינן גיוועזן דיא ור בארגן לאג:
[eyn geshrey fun sonim un nihargin iz gangen af eyn meyl.. Di far borgene iz lang gevezn di veyl. Di tsore hot gevert eyn gantsen tog. In tsiternish zeynen gevezn di far borgn lag.]

Křik nepřátel a vražděných byl slyšet na mili. Těm, co byli schovaní, se zdála ta doba nesmírně dlouhá. Hrůza trvala celý den. Ve strachu se třásli ti, kteří byli schovaní.

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu,]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

זיבן יהודים האט מן צו משכון געבן. דז מן דיא איברגי האט אב גילייזט איר לעבן. ווען מן זיא גלייך האט צו גזאגט פיל געלט. האבן זיא וארט דיא שטאט אין בראנט גישטעלט:
[Zibn yehudim hot men tsu mashkn gebn, daz men di ibrige hot ab geleyzt ir lebn. Ven

⁵⁷ Jméno odvozené z funkce *gabaje*, výběřčího daní a poplatků.

men zi gleykh hot tsu gezogt fil gelt, hobn zi fort di shtot in brant geshtelt.]
*Sedm Židů bylo vydáno, aby mohl být vykoupen život těch ostatních. I když [rebelům]
slíbili mnoho peněz, přesto zapálili město.*

אוי לנו כי חטאנו.

[Oy lanu ki khataynu.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

טרומיטן⁵⁸ האבן זיא טאן האבן. אונ אויף דער דרומל גשלאגן האבן גטאן טרומיטן אונ שלמייאן. אונ האבן
זיך טאן די צרה זער ורייאן.

[Trumeten hobn zi ton hobn un af der druml geshlogn, hobn geton trometn un
shalmeyen. Un hobn zikh ton di tsore zer freyen.]

*[Rebelové] měli trumpety a bubnovali na bubny, troubili a pískali na píšťaly. A měli z té
hrůzy velké potěšení.*

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

ויל אלמנות אונ יתומים זענן בעו"ה גווארן. וואו מן האט זיך אום גזעהן הינטן אונ וארן. מעניכי האבן גרוסה
נוט. ניט צו עסין איין ביס ברוט:

[Fil almónes un yesoyim zenen bavonoseynu horabim gevorn, vu men hot zikh um
gezeen, hintn un forn. Mankhe hobnm grose not, nit tsu esen eyn bis brot.]

*Mnoho žen a dětí se tenkrát kvůli našim hříchům stalo vdovami a sirotky, kam se člověk
ohlédl, dozadu či dopředu. Někteří žili ve velké nouzi, neměli do úst ani sousto chleba.*

א'ל'כ'ה'

[a. l. c. kh.]

Běda nám, neboť jsme zhřešili.

⁵⁸ Drommeten (Kaufmann).

לעת ערב האבן זיא איין קווארדה⁵⁹ ביקומן. זענן פליטי חרב צו אננדר גיקומן. דאז גרוסי גשרייא אונ גרוסי גוויין. איז גוויס גיגנגן אין זיבנטן הימל אריין:

[Beys eyrev hobn zi eyn kvarde bekumn, zenen pleyte kharav tsu ander gekumn. Daz grose geshrey un grose geveyn iz gevis gegangn in zibentn himl arain.]

Během večera dostali [Židé] ochrannou gardu. Ti, kteří uprchli před pohromou, se shromáždili. Ten velký pláč a nářek vystoupal určitě až do sedmého nebe.

א ליבר גאט לאזן דיא צרות בלד אויף הערן. טו אונזר פיט גיווערן. לאזן דיא צרות בלד האבן איין ענד. און אונז משיח זענד אמן :

[A liber got, lozn di tsores bald af hern, tu unzr pit (t.j. poet) govern, lozn di tsores bald hobn eyn end, un moskhiakh zend, omeyn.]

Milý Bože, dej, ať ta trápení brzy přestanou. Dej promluvit našemu básníkovi.

Dej, ať jsou ta trápení brzy u konce a pošli nám Mesiáše. Amen.

⁵⁹ Guarda = Salvaguardia (Kaufmann).

2. Sociální struktura židovské obce v Uherském Brodě podle seznamu mučedníků

David Kaufmann ve své studii shrnuje obsah soudobého německého dokumentu, který popisuje zpusťování, jehož se dopustily kurucké oddíly v Uherském Brodě. Podle tohoto zdroje bylo v Židovské ulici (*Judengasse*) podpáleno 56 domů. Stejný pramen udává 57 obětí (většinou beze jména), které Kuruci oloupili a zavraždili, a přidává lakonickou poznámku o dalších 56 osobách – mužích, ženách a dětech – které byly zavražděny, ale nikoli oloupeny, pravděpodobně proto, že neměly žádný majetek, který by bylo možné jim vzít.⁶⁰

Tento dokument je zřejmě tím nejdůvěryhodnějším, který máme k dispozici. Podle něj by tedy celkový počet obětí na životech byl 113 osob.⁶¹ Je obtížné stanovit, jak velká byla část židovských obyvatel v Uherském Brodě, kteří přišli o život; náš intuitivní odhad je, že oněch 113 obětí tvořilo něco mezi 20 a 30 % tamější židovské obce.⁶²

Je pravděpodobné, že majetným osobám a mužům je v popisu obětí věnována větší pozornost než ostatním. Jménem známe 37 obětí, a ve 28 případech je možné určit i jejich zaměstnání (srv. tabulka níže). Všichni jmenovaní byli dospělí muži; je však třeba mít na paměti, že mnohými oběťmi byly ženy a děti.

Mezi zaměstnance židovské obce patřilo 10,5 % obětí (rabíni, učitelé, osoby pečující o chod synagogy). Další 7,9 % tvořili úspěšní obchodníci; dva z nich náleželi k vedení obce⁶³ o při spravování záležitostí obce měli rozhodující slovo. Tito obchodníci patřili k „laické elitě“ židovské obce, která ovládala její život.⁶⁴ Další skupina 5,9% obětí se od zbytku obyvatel lišila tím, že její členové vykonávali relativně

⁶⁰ KAUFMANN, D., Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683, in *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 37 (1893), s. 274 a 278-280.

⁶¹ Další soudobý pramen zmiňuje 168 křesťanských a 200 židovských obětí, srv. KAUFMANN, *tamtéž*, s. 320. Frankl-Grünn udává na s. 15 své studie počet 103 židovských obětí, ale na následující straně pojednává o 300 židovských obětech. Tyto údaje jsou pravděpodobně tiskařskými chybami (103 namísto Kaufmannových 113, a 300 namísto 200, zmíněných v jiném zdroji). Srv. FRANKL-GRÜNN, A., *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod*, M. Waizner, Wien 1905, s. 15-16.

⁶² Ještě v roce 1844 neměl Uherský Brod více než 816 židovských obyvatel. Srv. KOUŘIL, M., K počtu židů v olomoucké arcidiecézi v r. 1844, in *XXVI. Mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780-1918)*, Mikulov 2000, s. 216.

⁶³ Srv. KAUFMANN, *tamtéž*, s. 324.

⁶⁴ Srv. úvod k této knize od Tamáse Visiho.

prestížní řemesla (krejčí, lékař, hudebník atd.). Mnohé z nejmenovaných mužských obětí pravděpodobně provozovaly obchod na nízké úrovni (podomní prodej), stejně jako většina moravských Židů v té době.⁶⁵

<i>zaměstnání</i>	<i>počet</i>	<i>Jméno</i>	<i>procent (celek: 113 osob)</i>
Rabíni	4	Natan Hannover, Abraham Dajan, Moše Gold, Mordechaj Gold	3,5 %
Učitel	2	Jekutiel, Rizik	1,7 %
Výpomocný zaměstnanec v synagoze (kantor, šames)	6	kantor: Ejzik, Mojžíš, Ejzik, šames: Volf, Libele, Libele	5,3 %
Obchodník	9	Josef Kohen, Meir Kohen, Volf Viner, Jakov Glazer, Lev Kfilit, Ejzik Iserles, gabaj cedoke: Abraham Reinetz, Mordechaj Nash, Ejzik Gabaj	7,9 %
Řezník	2	Baruch Moše Mireles, Berman Josel	1,7 %
Krejčí	1	Volf	0,8 %
Lékař	3	Ješaj, Chajim, Zunle Kohen	2,6 %
Muzikant	1	Abraham Klezmer	0,8 %

⁶⁵ Srv. KOČMAN, P., Mezi vrchností, křesťany a vlastní obcí – Prostor k životu a podnikání v 17. století na několika příkladech z jihomoravských židovských obcí, in TEUFEL, H., KOČMAN, P., CERMANOVÁ, I., (ed.), *Judaica Bohemiae*, XLVI – *Supplementum: Individuum und Gemeinde: Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien*, Židovské muzeum v Praze – Společnost pro dějiny Židů v ČR, Praha – Brno 2011, s. 293-313, zde s. 307-309.

3. Židé na konci 17. a na počátku 18. století

Pro oblast Moravy rozeznáváme tři provincie, jež byly ustanoveny až v raném novověku. Jsou jimi Galil ha-eljon (Horní provincie), jež zahrnuje severní a střední Moravu, dále Galil ha-emcai (Střední provincie) pro jihozápadní Moravu a Galil ha-tachton (Dolní provincie), tedy jihovýchodní Morava.⁶⁶

3.1. Organizační struktura moravských obcí

Základem organizační struktury byly židovské obce (kehillot – roš ha-kehila), které byly seskupeny do tří administrativních oblastí (galilot). Každou z nich spravovali dva hlavní správci oblastí (rashei ha-galilot). Občas se mohly hranice těchto oblastí změnit, ale hlavní centra těchto provincií zůstala, od poloviny 17. století, většinou nezměněna. Těchto šest hlavních správců bylo oprávněno prosadit si ustanovení pokutou a v některých případech i exkomunikací. Takovéto záležitosti se řešily na malém zasedání (vaad katan) konaném dvakrát do roka. Za účasti rabína byli také oprávněni soudně rozhodovat v případech zahrnujících dva nebo více Židů, či židovských komunit, uvnitř obvodu. Pokud se sešlo více jak čtyři hlavní správci, fungovali jako hlavy země (rashei ha-medinah) a představovali plnou radu (vaad shalem).

Na Moravě fungoval tzv. zemský sněm neboli rada země – va'ad ha-medina (podobně v Polsku a Litvě byla rada čtyř zemí), sněm se setkával každé tři roky; mezi lety 1650-1748 se sněm sešel třiadvacetkrát v jedenácti různých komunitách, ale nikdy v Mikulově nebo Prostějově.

3.2. Statistika 52 tradičních židovských obcí (podle roku 1835)

⁶⁶ Olšanská, V., magisterská diplomová práce *Židovský hřbitov v Tovačově: Úvod, Katalog, Kontext*, s. 40.

Oblast je rozdělena do 7 krajů - Brněnský, jenž pro toto období zahrnuje 14 obcí, Olomoucký s 6 obcemi, Jihlavský s 9 obcemi, Znojemský také s 9 obcemi, Hradištský též 9 obcí, Přerovský má 4 obce a Opavský pouze jednu obec.

Pro Moravu bylo povoleno 5400 familiantů, což znamenalo cca. 20000 Židů. Nejpočetnější obcí byl Mikulov neboli Nikolsburg se 620 familianty a 3237 osobami. Na druhém místě pak Prostějov neboli Prossnitz se svými 328 familianty a 1700 osobami a na třetím Boskovice jinak Boscowitz s 326 familianty a 1595 osobami. Čtvrté místo zastával Holešov, německy Holleschau, s 265 familianty a 1316 osobami, páté místo patřilo Třebíči, neboli Trebitsch s 260 familianty a na šestém místě obec Lipník, neboli Leipnik s 255 familianty.

Nejmenšími obcemi naopak byly Puklitz (5 familiantů, 66 osob) a Teltsch (7 familiantů, 27 osob).

Obce na Střední Moravě byly menších rozměrů, v olomouckém kraji to jsou obce Loschitz/Lošic (71 familiantů, 351 obyvatel - jako např. ve Slavkově, Kojetíně, Kyjově), Aussee/Ojse (110 familiantů, 656 osob - jako např. Dolní Kounice, Pohořelice, Třešť, Kroměříž).

Z obecné statistiky vyplývá, že v 18. století žilo v Čechách 30.000 Židů, z nich polovina v Praze, zbytek až v 800 lokalitách, a to zejména na venkově. Na Moravě působilo 52 stálých komunit pro 20.000 Židů většinou v malých poddanských městech. Pouze Mikulov měl okolo 3000 Židů, ostatní komunity na Moravě měli maximální počet souvěrců okolo pěti set. Podíváme-li se do ostatních oblastí Říše, pak v celých Uhrách bylo pouze 15.000 Židů, naproti tomu v Polsko-litevské unii jich bylo celých 750.000.

3.3. Charakteristické znaky Moravy

V 18. století si získalo moravské Židovstvo velice vážené postavení. Jednak začalo být vnímáno jako centrum učenosti, jednak bylo vnímáno jako nejutiskovanější židovská komunita v celé habsburské monarchii, na níž byly uvaleny vysoké daně, vedle toho je značně omezoval translokační reskript a tzv. familiantský zákon, jež omezoval počet nově uzavřených sňatků. Moravské ješivy byly atraktivní pro studenty

z Čech, Maďarska, Haliče a Dolního Rakouska, což znamenalo významný kulturní kontakt a růst učenosti.

Transkulturní vliv vedl také k rozvoji různých sociálních a náboženských hnutí, jako například šabatianismus (potažmo frankismus), jež si našel své příznivce především v Holešově, Prostějově a Kojetíně. Naopak polský chasidismus nezapustil na Moravě nikdy své kořeny s výjimkou Lipníku, kde byl pohřben Baruch Teomim Frankl, či Mikulova, kde byl pohřben Šmuel Šmelke Horowitz. Tato místa jsou dodnes poutními místy chasidů.

3.4. Mezníky židovské historie na Moravě

Na přelomu 11. a 12. století se Židé usazují na Moravě. Jedná se čistě o aškenázskou židovskou komunitu, jejíž původní vlastí byla Říše). České země byly známy pod biblickým označením jako Země Kanaán, vedle toho byla oblast Německa jmenována jako Aškenáz, Španělsko pak jako Sfarad a Francie jako Carfad.

3.4.1. 15. století

15. století, neboli století husitských válek je obdobím, kdy se rodí cosi jako Landespatriotismus a Morava začíná definovat sebe sama v opozici k českému království, přestože markrabství již nějaký čas existuje (od roku 1182). Během husitské reformace došlo také k obvinění Židů ze spojenectví s husity a s tím spjatého pronásledování (Vídeň - Wiener gesera 1421, Bavorsko - 1422, Jihlava - 1426/ ta totiž patřila Albrechtu V., Olomouc - 1425).

Tato hromadná likvidace byla jen předzvěstí velkého vypovězení Židů z moravských královských měst. Vyhostil je Albrechtův syn Ladislav Pohrobek, který nechal vysídlit Židy z Brna, Znojma, Olomouce a Uničova (Mährisch-Neustadt) hned v prvním roce své vlády. Evidentně zde sehrál svou roli vliv kazatele Jana Kapistránského (cestoval na Moravu v letech 1451 a 1454). Kromě náboženských příčin, hrály svou úlohu i motivace ekonomické (zmiňují je všechny vykazovací dekry). Byly zrušeny městské dluhy u Židů, zabaveny jejich domy, zbourány synagogy a ritualizovaným způsobem zneuctěny a zrušeny jejich hřbitovy. Teprve roku 1514 byli Židé vyhoštěni také z Uherského Hradiště Vladislavem Jagellonským (který

podobně jako jeho jmenovec započal s vypovězením Židů z Čech - například z Plzně roku 1504, Českých Budějovic 1505, Chebu 1502, Louně 1508, a ze všech horních měst, z Karlových Varů 1499. Díky tomu od počátku 16. století nenajdeme mezi šesti královskými městy na Moravě jediného Žida. Židé odcházejí do poddanských měst (patřící zejména rodinám Perštejnů, Ditrichštejnů, Lichtenštejnů a Kouniců a olomouckému biskupovi). Židé platili vrchnosti od těchto časů ochrannou daň, tzv. Schutzgelt. Židé v městečkách mohou podnikat i v řemeslech, slouží zde jako záměrná a užitečná hospodářská konkurence (zejména textilní průmysl, sklářství a kovářství - v 17. stol. mají monopol v nožířství a zlatnictví; tradičně a z rituálních důvodů existují cechy řeznické a krejčovské, ty jsou od roku 1618 organizovány v Prostějově, kdy se z velké části jedná zejména o přešívání starších oděvů). Moravští Židé také sloužili jako důležití obchodníci s vínem a také jako vinaři (viz náhrobky v Mikulově).

3.4.2. Třicetiletá válka (1618-1648)

Ferdinand I. viděl v Židech především zdroj financí v boji proti protestantům a Turkům, proto podrobil Židy nepřiměřenému daňovému tlaku. Tyto poplatky však na oplátku nabízely Židům svobodnější postavení, četná privilegia apod. Moravští Židé tak museli od roku 1629 platit panovníkovi kontribuci ve výši 12.000 fl. Rok 1629 byl Magnou chartou moravských Židů (v Čechách již roku 1623 a 1627, ve Slezsku 1627). Stanoveny byly např. výroční trhy v královských městech, jichž se mohli Židé účastnit. Bohužel je kvůli tomu začala královská města vnímat jako nevídanou konkurenci, která poškozovala křesťanské hospodářství.

Třicetiletá válka znamenala krutou ráno pro moravské obce, zejména v době vpádu švédských vojsk generála Lenarta/Linhard Torstensonova (1642-1645). Četné obce byly vypáleny a zničeny, úroda a majetek ukraden. Během povstání kozáka Bohdana Chmelnického roku 1648 (-1654) se spustila emigrační vlna, jež na Moravu přivedla mnoho Židů z Východu.

3.4.3. Šaj takanot (שאי תקנות) neboli 311 takanot

Poprvé byly ustanoveny roku 1650 v Kyjově. Tehdy byla stanovena rabínská zemská rada, hebrejsky va'ad ha-medina (napodobovala polský model rady čtyř zemí). Tato rada zasedala jednou za tři roky, poprvé se sešla v Kyjově (Gaya). Moravští Židé

byli hierarchicky rozčleněni do tzv. kehilot, jednotlivých obcí, ty byly rozděleny mezi tři tzv. galilot (Galil ha-eljon tedy Horní provincie, jež zahrnuje severní a střední Moravu, dále Galil ha-emcai - Střední provincie, pro jihozápadní Moravu a Galil ha-tachton - Dolní provincie, to jest jihovýchodní Morava), každá galil měla své zástupce, kteří se pravidelně scházeli k poradám. Krom toho v rámci organizace Moravy existovalo několik doprovodných správních funkcí, jejichž hlavou byl zemský rabín - rav ha-medinah - ten dohlížel nejen náboženské otázky, ale také na záležitosti výběru daní a právního výkonu. Funkce moravského zemského rabína se však ustanovila asi již v polovině 16. stol. Prvním zemským rabínem nejspíše usazeným v Mikulově byl Judah Liva ben Becalel zvaný Maharal. Dalšími význačnými rabíny byli např. Jom Tov Lipmann Heller, Menachem Mendl Krochmal, Geršon Aškenazi, David Oppenheimer, Šmuel Šmelke Horovic, Mordechaj Benet, Nehemja Trebitsch či Samson Rafael Hirsch.⁶⁷

3.4.4. Populační růst, redukce a separace (1650-1780)

Emigrační vlny polských, litevských a ukrajinských Židů zásadně obohatily moravskou komunitu. Kolem roku 1675 tvořili polští Židé asi 20 % z celkové židovské populace na Moravě. Mezi nimi např. holešovský Šach - Šabtaj ben Meir Ha-Kohen. Roku 1670 přicházejí Židé vypuzení z Vídně a Dolních Rakous císařem Leopoldem I., údajně kvůli kolaboraci se Švédy a Turky. Z těchto tří a čtyř tisíc uprchlíků našlo vysoké procento z nich útočiště zejména na jižní Moravě, nejvíce přímo v Mikulově. Populační exploze židovské menšiny byla o to pozoruhodnější, uvědomíme-li si, že počet křesťanského obyvatelstva stagnoval. Po třicetileté válce v českých zemích ze zhruba tří milionů lidí zůstalo pouhých 750 tisíc. Jen pro zajímavost v Olomouci žilo roku 1630 na 30.000 lidí, roku 1650 už jen 1675.⁶⁸

Vláda se tohoto demografického růstu začala obávat a začalo se volat po redukci Židů do počtu předválečné obce. Ferdinand III. pro to stanovil rok 1618 (nevešlo však reálně v platnost), Leopold I. stanovil roku 1681 jako hraniční rok rok 1657 (projevil

⁶⁷ Miller, Michael L.: Rabbis and Revolution : A Study in Nineteenth-Century Moravian Jewry. New York : Columbia University, 2004, ,s.10

⁶⁸ Miller, Michael L.: Rabbis and Revolution : A Study in Nineteenth-Century Moravian Jewry. New York : Columbia University, 2004, s.12-13.

větší ohleduplnost k válečným uprchlíkům). Místní nobilita však tyto vyhošťovací dekrety vůbec nebrala v potaz. Kromě hospodářského nepřátelství se znovu také ke slovu hlásí náboženská animozita křesťanské většiny. Ilustrativní je zde příhoda vztahující se k Úsovu. Úsov připadl v roce 1622, kdy jeho protestantský majitel odchází do exilu, knížeti Karlu z Lichtensteina. Kolem roku 1657 zde žilo 13 rodin, kolem roku 1700 již 59 rodin. V předvečer svátku Jom kipur (30. září 1721) došlo k roztržce mezi knězem Samuelem Jellinkem a místní komunitou přímo v synagoze, kvůli přítomnosti křesťanských děvčat na jejím průběhu. Případ byl konzistoří a následně Karlem VI. vyhodnocen jako rouhání a proto byla roku 1722 zbořena synagoga a tři obvinění Židé byli zatčeni, postaveni na pranýř, bylo jim vypáleno znamení a byli vyhnáni ze země. Čtvrtý obviněný, kterému v té době bylo 74, byl odsouzen k pomocným pracím na stavbě úsovského kostela. Šlo o střípek případů, který vedl k zásadním právním ustanovení Karla VI.. Šlo o tzv. Familiantgesetze (famiantské zákony) promulgované 15. září roku 1726, jež stanovily numerus clausus pro Židy Čech, Moravy a Slezska a stanovily, že pouze prvorozený syn má právo sňatku. Druhým restriktivním opatřením byl tzv. translokační reskript, který byl realizován např. v Lošticích. Tyto zákony nebyly překvapivě zrušeny za vlády Josefa II., ale až roku 1848.

3.4.5. Translokační reskript

Roku 1727 byla ustanovena komise, jež měla vyhodnotit, ve kterých lokalitách je nutné provést transfer Židů, aby nebydleli v blízkosti kostelů či mezi křesťany. Mělo dojít k výměně domů mezi křesťany a Židy, což bylo nesmírně komplikované, též kvůli tzv. židovskému kondominiu, neboť např. v Prostějově roku 1829 bylo 48 domů s 320 pokoji pro 328 rodin, což znamená, že v jednom pokoji žilo až 5 členů jedné rodiny). Translokace probíhala až do roku 1731. Mělo to i hospodářský dopad, jelikož židovský obchod a řemesla se dostaly z centra měst na jejich periferii. Mnozí Židé se již nemohli nadále věnovat obchodu či svému řemeslu, museli tedy obcházet okolí a prodávat po venkově, tzv. hausírování (Pinkeljuden - Židé s pytlí). Ti bohatší si pronajímali (arendátoři) palírny, pivovary a hospody či koželužny. Bylo to ohrožující povolání, které rodinu izolovalo od židovské komunity a často vedlo potomky arendátorů ke konverzi.

3.4.6. Familiantské zákony

Jeden z nejvíce nepříjemných protizidovských zákonů se inspiroval podobným opatřením v Prusku roku 1714. Židé tato nařízení nazývali jako gezerah (pohroma) a přirovnávali je k faraonovu zakročení proti židovským dětem.

V Čechách smělo od této doby žít 8.451 rodin, na Moravě 5.106 rodin a ve Slezsku 1.245. Každý familiant měl své číslo, které bylo dědičné. Pokud zemřel prvorozený dřív a v rodině již nebyl další syn, připadlo jeho číslo čekateli z jiné rodiny a původní familiantova rodina byla pokládána za vymřelou. Zatímco v Čechách a v rakouském Slezsku byl nemurus clausus stanoven pro jednotlivé kraje, na Moravě byl stanoven pro každou obec zvlášť. To přirozeně limitovalo mobilitu moravských Židů.

Tento zákon mimo jiné mocensky stratifikoval obce. Výsadní postavení měli familianti a jejich prvorození, zvláštní skupinu tak tvořili tzv. přespočetní, Überzähligen, kteří mohli mít rodinu, nikoli však jejich potomci. Za nimi následovali další mužští potomci a nakonec děti, vzniklé z nelegitimních svazků těchto synů (tzv. Bodenchasene), které do budoucna již nesměly žádat o případné uprázdněné familiantské číslo. Pro druhozené syny to znamenalo žít v nelegitimním svazku (čímž riskovali postihy od nucených prací po vyhoštění - ten, kdo to oznámil, byl úřady dokonce odměněn), konvertovat, popř. emigrovat. Velké množství emigrantů směřovalo do Uher, podle soupisu z 30 let 18. století se celých 38 % uherských Židů narodilo na Moravě. Josef II. roku 1787 mírně navýšil počet familiantů, sám vša tento zákon nezrušil, k tomu došlo až v roce 1848.

3.4.7. Vláda Marie Terezie a daňové zatížení

Příčinou vyhoštění Židů z Prahy a českých zemí (1744-45) souviselo s obviněním z vlastizrady a spojenectví s pruskými vojsky (špionáž, finanční kolaborace apod.). Císařovna si tak kompenzovala svůj vztek ze ztráty bohatého Slezska ve válce o dědictví rakouské (1742). Lhůta vyhoštění byal pražským Židům dána na konec ledna 1745, ale díky intervenci zahraničních Židů a samotného papeže bylo toto datum posunuto na květen (od roku 1748 se Židé opět vracejí zpět). Byly to ekonomické důvody, které zabránily Marii Terezii, aby vyhoštění brala do důsledku. Zavedla proto obrovskou roční toleranční daň ve výši 300.000 fl. (Morava platila 82.200 fl.). Obec měla reálné problémy tuto částku odevzdávat. Tehdy také přechází na Moravě dohled

nad Židy z vrchnosti na státní moc, která si nárokuje Židy dozorovat. Císařovna se rozhodla dohlížet i na vnitřní život komunity a Šaj takanot (kterých bylo v té době z původních 311 již 615) kodifikovala jako závazné, které již nelze měnit ani doplňovat - nechala je přeložit do němčiny a vydat tiskem (takanot jsou psány jidiš a hebrejsky). Tím byla také zrušena pravidelně se scházející va'ad ha-medina - rabínská zemská rada (naposledy se sešla roku 1748 v Bučovicích).

3.4.8. Tolerance Josefa II.

Toleranční patent byl pro moravské Židy vydán 13. února 1782. Jeho cílem bylo udělat z Židů užitečnější poddané. Povoluje jim proto mnohá řemesla, Židé se mohou vyučit u křesťanů, mohou vést obchod, ale také zcela nově obdělávat půdu a věnovat se zemědělství. Byly založeny německo-židovské školy i se sekulární výukou, přičemž komunity, které si nemohly dovolit mít vlastní školu, měly posílat děti do škol křesťanských. Židé mohli studovat na univerzitách. Povinností bylo přimout nová německá příjmení.

Židé také již nemuseli nosit potupná označení svého původu, ženatí muži již nemuseli mít plnovous. Mohli se zúčastňovat veřejných slavností a akcí, mohli vycházet během křesťanských svátků.

Ale ani po řadě těchto pokrokových změn nezrušil translokaci, familiantský zákon, ani vysoké daňové zatížení.

Po Josefově smrti stanovil František I. roku 1798 na Moravě 52 obcí.

3.4.9. 19. století: Mezi haskalou a ortodoxií

Židé si příkazem Josefa II. museli zvolit nové německé příjmení. Komunity, které na to měly prostředky, musely zřídit sekulární německou židovskou školu, chudší komunity pa posílat děti do křesťanských škol. V roce 1790 byl do funkce moravského zemského rabína zvolen Mordechai Benet, který se po celou dobu snažil bránit tradiční židovské předpisy a víru proti rodícímu se reformnímu hnutí v Německu. Zároveň zůstával zcela otevřen německému jazyku a sekulárnímu studiu, ale pouze pokud nijak neovlivňovaly tradiční židovské zvyky. Po smrti Beneta v roce 1830 byl do uvolněné funkce zvolen Nehemias Trebitsch, který však nedosahoval kvalit svého předchůdce. Na základě vlastní zkušenosti se snažil zabránit tomu, aby si některé komunity volily

reformně smýšlející rabíny. Moravskoslezské gubernium roku 1833 Trebitschovi výnosem přiznalo právo, na jehož základě mohl zemský rabín navrhnout při volbě rabínů v židovských komunitách všechny kandidáty nebo dokonce svého kandidáta na pozici rabína dosadit, pokud příslušná komunita jeho kandidátku nerespektovala. Některé komunity však tento výnos ignorovaly a volily si nového rabína bez Trebitschova vědomí. Trebitsch se snažil komunity přimět k tomu, aby přijaly jeho kandidáty. Nově zvolení rabíni Abraham Neuda a Hirsch Fassel ovšem přešli do protiútoků a obvinili zemského rabína ze svévolného udělování certifikátů a diskriminace kandidátů preferujících němčinu, což bylo v rozporu s říšským nařízením z roku 1820, které zemskému rabínovi nařizovalo šíření němčiny mezi Židy. Moravské gubernium je vzalo v potaz a roku 1838 vydalo nové nařízení. Trebitsch tak přišel o právo navrhnout kandidáty.

3.4.10. Zrovnoprávnění Židů - revoluční rok 1848

Nástup zcela nové éry židovských dějin v českých zemích nastává až s revolučními roky 1848 – 1849. V této době byl hlavou zemského rabinátu Samson Rafael Hirsch. Jeho hlavním úkolem bylo v duchu revoluce prosadit politickou rovnost židovských občanů. Po vypuknutí revoluce v březnu 1848 vyzývá křesťany k zrovnoprávnění Židů a vedle toho židovské obyvatelstvo, aby se připravilo na údel, jež taová práva přináší a trpělivě vyčkávali na příchod nové doby. Nově přijatou ústavou bylo v dubnu Židům přiznáno právo volební, což snahy rabína Rafaela Hirsche ještě více podnítilo. Následně byli svoláni všichni zástupci moravský židovských obcí, jež tvořily Výbor pro moravské židovstvo, a ti pak ve svém petičním listu vyjádřili svůj nesouhlas s nově přijatou ústavou. Tato tzv. oktrojovaná ústava ze dne 4. března 1849 všem občanům zaručovala rovnost před zákonem a svobodu vyznání. Od této chvíle si obce mohou samy rozhodnout, zda nadále zůstanou náboženskými (25), nebo i politickými obcemi (27).

Právní emancipace byla dovršena prosincovou ústavou z roku 1867, jež zavedla principy prozatím pouze omezené parlamentní demokracie, avšak již zaručovala rovnoprávnost jak náboženských tak i národnostních skupin. Až teprve s tímto rokem je zrušen translokační zákon a zákon familiantský, Židé se tedy mohou stěhovat z ghett,

mohou obývat velká města a není jim již bráněno vykonávat některá dosud zapovězená řemesla.

Přestože se prosincovou ústavou z roku 1867 dovršily podmínky k úplné asimilaci židovských obcí do právního ale i společenského rámce, zůstává i nadále 27 moravských měst pod správou administrativy židovských orgánů a to až do once 1. světové války. V praxi to znamenalo, že každý, kdo se rozhodl nastěhovat na území bývalého ghetta, automaticky přijal tamní správu židovské rady, čímž se musel řídit dle jejího chodu a pravidel. Jednalo se o druh komunální správy, díky níž židovská rada kontrolovala a řídila nejen židovské obyvatelstvo, ale o obyvatelstvo nežidovské.

3.5. Exkurz do života vybraných židovských památek střední Moravy

V této krátké kapitole se zaměříme na tři kraje střední Moravy, a to Olomoucký kraj (Olmützer Kreis), zahrnujícího města Kojetín (Kojetein), Prostějov (Prossnitz), Loštice (Loschitz), Úsov (Aussee), Tovačov (Tobitschau) a Jevíčko (Gewitsch), Přerovský kraj (Prerauer Kreis) s obcemi Lipník nad Bečvou (Leipnik), Kroměříž – (Kremsier), Přerov (Prerau) a Hranice na Moravě (Weisskirchen), Hradištský kraj (Hradischer Kreis) s městem Holešov (Hollechau).

3.5.1. Olomoucký kraj

3.5.1.1. Kojetín – Kojetein - גויטיין

Středně velká obec se 76 familianty a 443 osobami. Její vznik se datuje asi až po roce 1454. Mezi nejvýznamnější osobnosti kojetínských dějin patří rabín Jakon Michael Brüll, jenž byl rabínem v letech 1843 až 1889, kdy zemřel s pověstí cadika. Jeho tchánem nebyl nikdo menší než Nehemias Trebitsch, moravský zemský rabín. Druhorozený Brüllův syn Adolf (zemř. 1901), který nebyl rabínem jako jeho starší bratr Nehemias (zemř. 1891), působil jako profesor náboženství ve Frankfurtu nad

Mohanem. Posledním kojetínským rabinem byl Samuel Friedenthal, absolvent prešburské ješivy, který však podlehl dlouhodobé nemoci a zemřel roku 1922.⁶⁹

3.5.1.2. Tovačov – Tobitschau – תבאטשויא

Informace o této obci bychom marně hledali v historickém Goldově výboru, ba dokonce ani Michael L. Müller mu nevěnuje příliš pozornosti. Nejpodrobněji popisuje dějiny Tovačova Mgr. Veronika Olšanská-Truksová ve své diplomové práci Židovský hřbitov v Tovačově.

Samotná obec Tovačov totiž později roku 1891 zanikla a splynula s kojetínskou obcí. Nebyla zde, na rozdíl od Prostějova, Kroměříže a Přerova, ješiva. Podle Šaj takanot však musela každá obec, ve které žilo alespoň 30 zámožnějších osob, financovat jezivu, v polovině 18. století zde ovšem žilo pouze 25 rodin. Tovačov měl 25 familiantů a 147 osob. Přesto muselo jít o komunitu zámožnou, jelikož výše peněz, kterými se podílela na placení židovských daní, byla dostatečná na to, aby měla svého zástupce ve sněmu země.

Nejstarší náhrobky z roku 1614 a 1615 byly zasazeny do hřbitovní zdi u kohenské branky. Podle tumb lze vyvodit dvojí i trojí identitua moravských Židů, za prvé šem ha-kodeš, tedy oficiální hebrejské jméno a druhé kinuj neboli občanské jméno.

Na zdejším hřbitově na první pohled zaujme zlomený do výšky se tyčící kanelovaný sloup. Tento náhrobek s antikizujícími prvky patří Ernstu Katscherovi. Zlomený sloup na Katscherově náhrobku má symbolizovat zmařený život. Z pramenů se dozvídáme bližší okolnosti Katscherova úmrtí. Ernst Katscher bych význačný hospodář a vinopalník z Branek, jeho život byl však náhle přetržen při jeho návratu z obchodní cesty. Ernstův vrah, Leopold Freud, si svou oběť vyhlédl přímo na vlakovém nádraží v Brně. Přisedl si do stejného vagónu a když nebohý Katscher usnul, podřízl mu krk a okrdl jeho tělo o všechny peníze. Ernst Katscher byl pohřben v Tovačově stejně jako jeho matka.⁷⁰

⁶⁹ Více na <http://kaufmann.mtak.hu/index-en.html>, Kontakt: Vzdělávací a informační centrum Kojetín: Masarykovo náměstí 8, 752 01 Kojetín, Tel: 581 202 202, 774 001 403; e-mail: info@meks.kojetin.cz ; Židovský koutek: http://www.kojetin.cz/meks/vic_zidovsky-koutek.php

⁷⁰ Olšanská, V., magisterská diplomová práce Židovský hřbitov v Tovačově: Úvod, Katalog, Kontext, s. 55.

Další významnou rodinou tovačovského panství byl rod Gutmannů. Kořeny rodu sahají až do středních Čech, přesněji do Kolína nad Labem. Rod Gutmannů sem přišel v polovině 18. století, přesněji to byl Isak, otec rabína Markuse Leopolda a Berty Fränklové z Kroměříže, který se díky sňatku dostal do familiantu obce v Lipníku. Jeho vnuky byli Wilhelm a David, významní moravští obchodníci vlnou. Wilhelm chtěl být původně také rabínem, ale po smrti svého otce zdědil jeho živnost, začal se zabívat obchodem s uhlím, sádrou a obilím. Wilhelmův mladší bratr David se později připojil do obchodování a společně tak v roce 1856 založili novou obchodní firmu Gebrüder Gutmann, neboli Bratři Gutmannové. Jejich obchodními partnery byli mimo jiné samotní Rotschildové a to na severu v ostravsko-karvinské oblasti. bratři postupně postavili továrny na výrobu vagónů, šamotových kachlů, cihelny a cementárny ale také papírny. Do jejich majetku se dostaly tkalcovny, vápencový lom, lodní park i parník. Široce se věnovali charitativní činnosti a dokonce založili vlastní nadaci, jejímž úkolem bylo pomáhat chudým Židům v Haliči a Bukovině. Za svůj vznik jim vděčí mimo jiné vídeňská dětská nemocnice, jejíž stavbu finančně podpořili.⁷¹

Za jejich ušlechtilost a službu společnosti jim byl císařem Františkem Josefem I. udělen Řád Železné koruny III. třídy, jež svého držitele povyšoval do šlechtického stavu. Wilhelm Gutmann nabyt rytířský stav nobilitační listinou ze 4. ledna 1878. Erbovní motto si zvolil „SEMPER PROGREDIENS“ (Stále kupředu). O rok později, 5. prosince 1879 získal tento řád i mladší bratr David, jenž si za erbovní heslo zvolil „ALLES ZUR ZEIT“ (Všeho do času). Oba bratři si do svých rodových znaků zvolili stejné symboly, a to symbol slezské orlice, kotvu a ozubené vítkovické kolo. Wilhelm navíc obdržel do erbu židovskou hvězdu. David Gutmann v létě roku 1887, tehdy již jako široce daleko uznávaný průmyslník, koupil predikát i zámek v Tovačově.

Mladší z bratrů se o zvelebení obce přičinil například financováním smuteční síně vystavěné roku 1889 podle projektu Maxe Fleischera, prostějovského rodáka a autora synagogy ve Vídni a v Budějovicích, jež byl mimo jiné autorem jednoho z návrhů synagogy pro Plzeň. David zemřel roku 1912 a je pohřben ve Vídni. Zámek v Tovačově zdědil jeho nejstarší vnuk Dr. Vilém Heřman Guttmann.⁷²

⁷¹ Olšanská, V., magisterská diplomová práce Židovský hřbitov v Tovačově: Úvod, Katalog, Kontext, s. 63.

⁷² Olšanská, V., magisterská diplomová práce Židovský hřbitov v Tovačově: Úvod, Katalog, Kontext, s. 65-69.

Po smrti obou bratrů přebíral podnik Wilhelmův syn Max. Ten se firmě plně věnoval a vedl ji velmi osvětleným a moderním způsobem. Pro své dělníky zajistil možnost regenerace a dřeagování, založil dělnické „bytové“ kolonie, ale také léčebné lázně a školy pro děti. Po jeho smrti v roce 1930 převzal podnik jeho syn Wolfgang, který tak spravoval podíl v třiceti továrnách a několika bankách v zemi. Kvůli nacistické okupaci však musel ze Československa uprchnout do Švýcarska.⁷³

3.5.1.3. Prostějov – Prossnitz - פרוסניץ

Významným centrem vzdělanosti a kultury se stal se vými 328 familianty a 1700 osobami moravský Prostějov. Tato obec získala hned dvě přezdívky, a to schepsen – šabatijáni; hanácký Jeruzalém. Z těch nejvýznamnějších osobností budeme jmenovat například rabína Menachema Mendela Krochmala, autora spisu responzí Cemach cedek a redaktora takanot. Krochmal pocházel z Polska a před příchodem do Prostějova působil také v Kroměříži, v letech 1650-1661 zastával funkci moravského zemského rabína. Opomenut by však neměl být ani další v pořadí, Hirsch Bär Fassel, jež se narodil 11. srpna 1802 v Poskovicích a mez léty 1836 až 1852 působil v Prostějově. Rabín Fassel byl jednou z pionýrských osobností reformního judaismu v Rakousku, v druhé polovině 19. století odešel do Uher, kde roku 1883 skonal.⁷⁴

3.5.1.4. Loštice – Loschitz - לושיץ

Tato menší obec s 71 familianty a celkem 351 Židy je známá i díky jménu dr. Asriela Günziga, který se narodil v Krakově roku 1868. V Lošticích působil jako „poslední“ rabín mezi léty 1899 až 1918. Jeho funkci pak převzal olomoucký rabín Bertold Oppenheim.⁷⁵

⁷³ Kontakt na kastelánku zámku Tovačov: Květa Zajícová, Cimburkova 2, 751 01 Tovačov, tel. 581 731 309; mobil: 723 334 794, e-mail: zamek@tovacov.cz, <http://zamek.tovacov.cz/>

⁷⁴ Kontakt: Muzeum Prostějovska v Prostějově - Špalíček: PhDr. Marie Dokoupilová, mdokoupilova@muzeumpv.cz (Uprkova 18, 796 01 Prostějov), webové stránky <http://www.muzeumpv.cz/html/spalicek.html>

⁷⁵ osudy jeho rodiny zmapoval pan Luděk Štipl z organizace Respekt a tolerance. http://www.respectandtolerance.com/index.php?option=com_content&view=article&id=91%3Aarabin-dr-asriel-guenzig-polsedni-rabin-v-loticich&catid=18%3Aosudy-lostice&Itemid=87&lang=cs, <http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=2>
Kontakt: Respekt a tolerance, Luděk Štipl, cromstil@yahoo.com, Radnice 4, 789 85 Mohelnice, Tel.: +420 583 455 912, Mob.: +420 775 264 206; webové stránky: <http://www.respectandtolerance.com/>

3.5.1.5. Úsov – Mährische Ausee – אויסע / אויסא

Se svými 110 familiant a 656 osobami se úsovská židovská obec řadí k těm středního rozsahu. Mezi nějslavnější osobnosti tohoto města patří spisovatel a propagátor sionismu, O Kwasnik-Rabinowicz (13. října 1902 Aspern (Víděň) – 1969) Narodil se jako syn Judy L. Rabinowicze -Kwasnika v městské části Víděň, ale již od roku 1906 žil v Boskovicích, kde taktéž odmaturoval na gymnaziu, a to roku 1922. V následujících letech studoval na univerzitách v Brně a Praze, později se zabýval obchodem se zlatými a stříbrnými pruty („bullion broker“). Vázná je jeho účast na sionistickém hnutí a členství v Čs.výboru pro bojkot nacistického Německa, jehož byl po roce 1933 předsedou. Po německé okupaci Prahy stěží uprchl do Anglie a žil převážně v Londýně, kde se podílel na židovském dění jako člen rady Židovské univerzity a Židovské historické společnosti (Jewish Historical Society). Byl ředitelem Anglo-Federal Banking Corporation (1946 - 1956). Roku 1956 se usadil v USA, kde působil v Židovském teologickém semináři a v Jewish Publication Society of America. Jeho publikační činnost je velmi bohatá. Roku 1931 mu vyšla stať „Wolf Eibenschitz“ v brněnském „Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei“ (číslo 4)V pražském období vydal „ Einleitung in di Probleme des rituellen Schlachtens“ (1937), otcův spis „Makor Niftah“ (1938). Za pobytu v Anglii pak následovala celá řada spisů. Zemřel roku 1969. Svou bohatou knihovnu odkázal Národní a univerzitní knihovně v Jeruzalémě.

Co se náboženského života obce týče, pak posledními místními rabíny byli Dr. Bernhardt Templer, narozený roku 1865 v Polsku, v Brzesku. Rabín Templer studoval jako mnoho jeho vstevníků na školách po celé Evropě, navštěvoval gymnázium v Lembergu a v Krakově, filozofii ve Vídni, působil v Berlíně. V roce 1884 byl zvolen rabínem v Úsově a v Mährische Schönberg, kde i žil a odkud v roce 1899 bodešel do Víděň.

Uvolněné místo rabína připadlo do rukou Dr. Moritze Emila Prossnitze, který svěřenou funkci rabna v Úsově a Šumperku zastával až do roku 1906 rabínem. Poté působil jako profesor ve Vídni. Jeho osud je však nešťastný, neboť jako mnozí další zahynul v Terezíně.

Po rabínu Prossnitzovi nastoupili postupně Dr. Gedalia Rosenmann (1906–1921) a Dr. Josef Hoff (1921; zahynul roku 1943 v Terezíně).

3.5.1.6. Jevíčko – Gewitsch - געביטש

Poslední připomínanou obcí z olomouckého kraje bude obec se 138 familianty a 776 osobami, jež nejspíš nedosahuje takového významu jako výše jmenovaná města. Přesto i zdejší rabíni byly váženými osobnostmi kraje. Za všechny jmenujme poslední rabíny - Isaka Weisse (1863-1899), Davida Kesslera (1900-1912) a Matthiase Taubera(až od roku 1925; narozen 16. 11. 1865, zavražděn v Treblince).

3.5.2. Přerovský kraj

3.5.2.1. Lipník nad Bečvou – Leipnik - לייפניק

O této nemalé obci sepsal stat' sám její rabín dr. Feiweil Hilel, který zde funkci rabína zastával od 1892 až do roku 1928, kdy umírá a je pohřben na místním hřbitově. Lipník měl celkem 1250 židovských obyvatel, z toho 255 familiantů.⁷⁶

3.5.2.2. Kroměříž – Kremsier - קרעמזיר

Bezesporu nejvýznamnější osobností, jež po několik let působila v tomto městě, byl učenec a slavný historik, pan rabín dr. Adolf Frankl-Grün (1847-1916)⁷⁷, rodák z Uherského Brodu, který studoval na ješivách v Lipníku a Eisenstadtu, poté vystudoval rabínský seminář v Breslau a od roku 1877 až do roku 1911 působil jako kroměřížský rabín, přičemž zároveň učil na ješivách v Kojetíně a v Holešově.

V Kroměříži žilo židovské obyvatelstvo již od počátku 14. století, první písemnou zprávu můžeme datovat k roku 1322 a od první čtvrtiny 15.století již ve městě pravděpodobně existovala židovská obec i první synagoga. V průběhu třicetileté války v r. 1643 byli kroměřížští Židé vystaveni hroznému drancování švédským vojskem, velká část obce byla vyvražděna (krom jiných i samotný rabín Mordechaj ben Moše. Těm, co přežili, nezbývalo než z města uprchnout. Následné pogromy, rabování a

⁷⁶ Turistické informační centrum: nám. T. G. Masaryka 13, 751 31 Lipník nad Bečvou (vchod z průchodu K Nadsklepí), telefon: + 420 581 773 763, e-mail: tic@mek-lipniknb.cz, web: <http://www.mesto-lipnik.cz/>

⁷⁷ Viz. samostatná kapitola.

násilnosti včetně vraždění nevinných obyvatel zažila obec v Kroměříži také v letech 1742 a 1774. V 18. století zde žilo 542 sob z toho 106 familiantů. V r.1829 žilo ve městě 546 Židů, o 50 let později však k došlo k nárůstu na 783 osob židovského vyznání. To bylo nejspíš nejvíce, neboť v pozdějších letech už počty pouze klesaly až zde v roce 1900 žilo 611 osob, v té době už pouhá 4% obyvatelstva židovské víry a v roce 1930 se k judaizmu hlásilo už dokonce jen 382 zdejších občanů, tedy 2% všech obyvatel obce.

Tak zvaně židovská čtvrť se nalézala v dnešní Moravcově a Tylově ulici. Šlo o zcela kompaktní uzavřené ghetto, které si v r.1680 dokonce zbudovalo separační zeď, jejíž zbytek je dokonce zachován v Tylově. Oblast ghetta tvořilo okolo 36 domů, z nichž se nám do dnes zachovalo 31. Významným je nepochybně obecní dům židovské obce (hebr.bejt ha-am) tzv.Židovská radnice, která dosud stojí v Moravcově ulici čp.259. Bohužel stará židovská synagoga se do dnešní doby nezachovala, byla postavená již v letech v letech 1689-94 podle plánů stavitele G.P.Tencally, podlehla však demolici v roce 1921.

Ve městě byly postupně vybudovány tři synagogy, stavba poslední z nich byla dokončena v roce 1910 na Komenského náměstí podle návrhu významného vídeňského architekta Jakoba Gartnera, jenž byl mimo to autorem synagog v Olomouci, Holešově, Opavě, Debrecíni a ve Vídni. Bohužel tato monumentální stavba orientálně-byzanského stylu byla zdemolována na rozkaz okupačních úřadů v roce 1942. Dnes na jejím místě stojí Dům kultury a historii místa již připomíná jen skromný památník, jehož autorem není nikdo menší než sochař Olbram Zoubek. U každé ze tří synagog, jež ve městě postupně vznikly a zanikly, jsou známa jména bezmála 40 rabínů. Posledním z nich byl od roku 1934 Joachim Astel, který zahynul společně se svými souvěrci v roce 1942 v osvětimském táboře. Během nacistické okupace Československa bylo o život připraveno 259 občanů židovského původu z města. V mnoha případech byly vyvražděny celé rodiny - Astelova, Beerova, Brandova, Egerova, Färberova, Fischerova, Fischlova, Freundova, Friedova, Goldbergerova, Hausmannova, Herzova, Hirschova, Hoffmannova, Höllanderova, Köglerova, Lampelova, Löffova, Mandlova, Presserova, Reichova, Stiassnyho, Weinbergerova, Zirkusova a mnoho jednotlivců. Nejmladší obětí původem z Kroměříže byl Tomáš Presser, jenž jen o měsíc přežil svoje 4 narozeniny, když byl zavražděn v Malém Trostinci. V upomínku těchto obětí slouží

památník v místech posledního židovského hřbitova ve Velehradské ulici. Po skončení války byla kroměřížská židovská náboženská obec obnovena, později však byla z důvodu nízkého počtu členů změněna na synagogální sbor, jemuž pro modlitby sloužila pouhá modlitebna bez synagogy a rabínského úřadu. Bohužel i ten po roce 1980 zcela zanikl.

Zde bychom tedy mohly ponechat krátkou vzpomínku na některé významné osobnosti obce. Byl jím bezesporu Max Grünfeld, německy píšící publicista a autor mnoha povídek, jež vycházely z prostředí židovského městečka poloviny 19. století. Max se narodil v prosinci roku 1856 přímo v Kroměříži, studoval zde na piaristickém gymnáziu a následně i a na německém gymnáziu v Olomouci. Po maturitě se rozhodl pro studium filozofie, dále pak historie a geografie na filozofické fakultě vysoké školy ve Vídni. Při univerzitním studiu navštěvoval židovský teologický ústav Beth Hamidrasch. Ihned po ukončení studií se živil jako soukromý učitel, jeho ambicí však bylo získat místo profesora na střední škole ve Vídni. To se mu však nepoštěstilo, rozhodl se tedy přijmout v roce 1884 místo učitele židovské náboženství na německých školách v Olomouci, odkud v roce 1887 přešel na místo profesora židovského náboženství na německých středních školách v Brně. Učitelství se věnoval až do nástupu do penze roku 1917, ani poté však nepověsil toto řemeslo na hřebík, po několik dalších let vyučoval židovské a světové dějiny na brněnském reálném gymnáziu.

Kromě povolání působil v Brně jako kazatel na Kolišti. Zemřel při pobytu v lázních Badenu u Vídně 7. června 1933, pohřben je na židovském hřbitově v Brně.

Vedle své učitelské praxe se věnoval publicistické a literární tvorbě, díky níž se jeho jméno proslavilo. Nejprve začal publikovat kratší knižní a divadelní recenze, později začal přispívat i fejetony a příspěvky na různá témata především z oblasti kultury a historie. Většinou přispíval do židovských a německých novin a časopisů, publikoval například ve vídeňských časopisech *Jüdische Nationalzeitung* a *Österreichische Wochenschrift*, dále pak v pražském židovském listu *Selbstwehr* nebo v brněnském týdeníku *Jüdische Volksstimme*. Nejznámější se však stal díky svým povídkám, jež začal vydávat na přelomu 19. a 20. století. Povídkové cykly vycházely v rámci literárních říloh novin a časopisů, kalendářů, ale vydal také tři zcela samostatné povídkové sbírky, a to pod názvy *Leben und Lieben im Ghetto* (česky dosud nevydáno) a *Die Leute des Ghetto* (Lidé ghetta, Olomouc, Votobia 2000) a poslední z

nich, Mährische Dorfjuden (Příběhy z kroměřížského ghetta, Olomouc, Votobia 1997), jejíž název má být parafrází na dílko Oskara Donatha Böhmsche Dorfjuden.

Toto dílo považujeme mimo jiné za významné právě kvůli námětům, z nich vychází. Jednalo se o skutečné události a osobnosti, s nimiž se autor setkal a jímž byl svědkem. Na stránkách jeho příběhů se tak čtenář může setkat s kroměřížskou židovskou ulicí, jak jí znal sám Max Grünfeld, nebo jak mu ji popisovali ve svých vzpomínkách jeho rodiče, přátelé a známí. Všechny tyto drobné střípky malých dějin jsou zaznamenány s lehkým humorem a přeci zcela vážně zaznamenající postupně mizící stín pomalu zanikajících stísněných ghett s jejich zvláštní mentalitou a provázaností jejich obyvatel.⁷⁸

3.5.2.3. Přerov – Prerau – פּרערא

Do přerovské židovské obce spadalo 44 familiantů a 286 osob.

Jako rabín zde působil místní rodák Abraham Placzek narozený 1803. Abraham studoval jezivu v Kojetíně, po čtyři roky působil ve funkci rabína ve svém rodišti a poté odešel do Hranic, Boskovic a po smrti Samsona Rafaela Hirsche se stal zemským rabínem. Za svého působení přesunul sídlo zemského rabinátu do Boskovic, kde zůstal až do své smrti roku 1884.

Dalí významnou osobností byl dr. Jakob Tauber narozený roku 1842 v Lipníku. Doktor Tauber studoval rabínský teologický seminář v Breslau a následně působil přes deset let ve funkci rabína v Ivančicích – Eibenschütz, Do roku 1885 byl také rabínem v Mostu (Brüxu) a od roku 1886 až do svého důchodu v roce 1911 byl přerovským rabínem. Umírá o 4 roky později ve Vídni.

Předposledním přerovským rabínem byl v letech 1913–1918 dr. Oskar Karpelis. Narodil se roku 1887 v Pouzdřanech u Mikulova (Pausraum), na gymnázium chodil do Brna, rabínská studia absolvoval ve Vídni a Berlíně. Po odstoupení rabína O. Karpelise zastupovali jeho funkci dočasně zdejší kantor E. Löwy a kroměřížský rabín doktor Mořic Müller a olomoucký rabín doktor Berthold Oppenheim. Přední představitelé obce se usilovně snažili uvolněné místo rabína co nejrychleji obsadit, vyjednávali se sousedními méně početnými obcemi jako byly Kojetín, Ivanovice či Vyškov, jež se

⁷⁸ Mikešová, H., Almanach Spolkového židovského reformního reálného gymnázia v Brně 1920 - 1941, 2012, přístupné z: <http://www.zob.cz/?q=node/1894>, dne 12.1.2014.

potákaly se stejným problémem, o vytvoření jendoho společného rabinátu. Jejich jednání však zůstala neúspěšná a k sjednocení v tomto smyslu nedošlo. Kvůli zlepšení situace byla navržena náboženská daň, čímž mělo dojít k zvýšení financí potřebných na udržování vlastní rabína. Ukázalo se však, že ani to nestačí. Nepříjemná situace se vyřešila až o osm let později, kdy došlo k dohodě s prostějovským rabínem dr. Leopoldem Goldschmiedem o zastupování v Přerově. Prostějovský rabín tak pendloval mezi obcemi, respektive navštěvoval Přerov dvakrát do měsíce a to až do října 1934, kdy se pro svůj věk vzdal rabínských funkcí. Na jeho místo nastoupil kroměřížský rabín doktor Jáchym Astel, jež v této funkci setrval až do úplného zániku židovské obce v Přerově.⁷⁹

3.5.2.4. Hranice na Moravě – Mährisch. Weisskirchen

Nejvýznamějšími osobnostmi byli Abraham Placzek, pozdější zemský rabín, jenž působil v Hranicích v letech 1833–1840. Dále pak Isaias Reinger, jenž nevykonával funkci rabína v letech 1840–1857 a byl někdejší rabínem v Kojetíně; Markus Pollak zde byl v letech 1856–1867, později rabínem v Holešově; dr. Moritz Deutsch zde byl v letech 1869–1887, někdejší rabín v Plzni, pak odchází do Vídně; prof. dr. Adolf Leimdörfer je zde pouze v letech 1892–94; od roku 1894 zde působil prof. dr. Jakob Rabinowicz, narozený v Grodnu 1863, gymnaziální studia strávil ve Frankfurtu nad Mohanem, vysokoškolská studia pak v Praze a Marburgu, v roce 1937 odešel do Palestiny a byl posledním místním rabínem a velkým učencem.

3.5.3. Hradištský kraj

3.5.3.1. Holešov – הולשוי – Holleschau

Významnou osobností Holešova a také autorem několika statí o dějinách této obce by Dr. Jacob Freimann, rodák z Krakova, který zde v letech 1893–1916 působil ve funkci rabína. Později dešel do Poznaně a od roku 1929 žil v Berlíně. Umírá roku 1937 ve Špindlerově Mlýně. Mimo své bádání o historii holešovské obce sepsal několik studií o středověké rabínské literatuře. Po jeho odchodu z Holešova zůstal úřad neobsazený.

⁷⁹ Marada, M. PhDr., Ignaz Briess: Ze židovské ulice, Votobia, Olomouc 2001, s. 12–16.

4. Dějepisec uherskobrodských Židů rabín Adolf Frankl-Grün

Po studii Davida Kaufmanna (1893), z níž tato diplomová práce vychází, byla první prací, která se podrobněji věnovala mimo jiné i kuruckému masakru uherskobrodské obce, studie kroměřížského rabína dr. Adolfa Frankla-Grüna, jež vyšla ve Vídni roku 1905. Vzhledem k těmto okolnostem se domnívám, že je užitečné zde krátce připomenout životní osudy a dílo tohoto významného židovského učenice pocházejícího z Moravy. Rabínu Adolfu Franklu-Grünovi prozatím nebyla věnována adekvátní pozornost, kterou by si tento badatel zasloužil.⁸⁰

O původu a rodinném zázemí Adolfa Frankla-Grüna, který se narodil 21. ledna 1847 v Uherském Brodě, toho víme bohužel málo, jelikož se nezachovaly uherskobrodské matriky pro roky 1839 až 1850/64.⁸¹ Autor jeho nekrologu prof. dr. Heinrich Pollak⁸² o něm prohlásil: „*Bescheiden war sein ganzes Wesen - Celou svou povahou byl skromný*“⁸³ a tato slova zároveň vysvětlují, proč se ve Franklových-Grünových studiích, které jsou jinak bohaté na biografické údaje o druhých, neobjevují takřka žádné informace o něm samém, o jeho kořenech, životě a pracovních úspěších. Vrozená skromnost mu asi bránila v tom, aby stavěl na odiv své dílo, a tíhl spíše k upozadování své práce, přestože jeho třisvazkové dějiny židovské obce v Kroměříži z větší části reflektují dobu, kdy zde zastával rabínský post.

4.1. Studia

Svá studia zahájil Adolf (Abraham) Frankl-Grün na střední Moravě, kde navštěvoval ješivu v Lipníku nad Bečvou pod vedením Mosese Blocha (1815-1909).

⁸⁰ Následující kapitola vychází z nepublikovaných textů Daniela Soukupa.

⁸¹ <http://www.badatelna.eu/fond/1073>

⁸² Heinrich Pollak se narodil 7. ledna 1860 v Hranicích na Moravě, byl absolventem gymnázia v Kroměříži, kde byl žákem A. Frankla-Grüna, a později vídeňské univerzity. Učil na gymnáziích a reálkách a roku 1920 odchází do penze. Fungoval jako školní rada. Aktivní byl rovněž v řadách vídeňské obce jako učitel a rabín. Syn rabína Markuse (Mordechaj Meir) Pollaka (1830 Kolín - 1895 Vídeň), který byl devět let (od roku 1858) rabínem v Hranicích na Moravě, odkud odešel do Holešova, kde vykonával rabínskou funkci celých 23 let. Roku 1890 odešel do Vídně a v Holešově jej zastoupil A. Frankl-Grün. Viz Hugo Gold (ed.): *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn 1929, s. 97.

⁸³ H. Pollak: Rabbiner Dr. Adolf Frankl-Grün, *Allgemeine Zeitung des Judentums* (5 May 1916), s. 210.

Odtud odešel do ješivy rabína Asriela Hildesheimera (1820-1899) v někdejší uherském Kismartonu (dnešní Eisenstadt v rakouském Hradsku), představitele tzv. moderní ortodoxie.⁸⁴ Zásadní badatelský impuls mu však dalo teprve studium na prestižním Židovském teologickém semináři v Breslau (Das Jüdisch-Theologische Seminar - Fränckelscher Stiftung),⁸⁵ který navštěvoval v letech 1872 až 1878.

K založení vřatislavské akademie finančně přispěl bohatý podnikatel, bankér a filantrop Jonas Fränckel (zemř. 1846).⁸⁶ U zrodu rabínského semináře, otevřeného roku 1854, stál poněkud kontroverzní Abraham Geiger (1810-1874), iniciátor reformního judaismu, který měl značnou Fränckelovu podporu, nicméně prvním ředitelem ústavu byl jmenován umírněnější pražský rodák Zecharias Frankel (1801-1875), zastánce konzervativního směru.⁸⁷ Geiger však proti rozhodnutí kuratoria spravujícího Fränckelovu fundaci, v jehož prvních řadách stál Löbl Milch (1798-1864) a Immanuel Levy (1820-1864), protestoval, a vrhl tím na nově založený rabínský seminář stín. Nedůvěru k mladé instituci prohloubila kritika moravského zemského rabína Samsona Rafaela Hirsche (1808-1888), jenž se po vedení semináře dožadoval jasné deklarace, jakým směrem se hodlá škola ubírat. Zecharias Frankel však na výzvu nereagoval a moravský zemský rabín veřejně zpochybnil ortodoxii vřatislavské akademie. Polemika ohledně koncepce a směřování studia však byla veřejností přijata lhostejně a generace absolventů, kvalitních a vysoce učených rabínů a badatelů, samovolně obhájily existenci této instituce a potvrdily její reputaci.

Mezi nejdůležitějšími profesory rabínského semináře, kteří byli učiteli pětadvacetiletého Frankla-Grüna, jmenujme např. historika Heinricha Grätze (1817-1891), který jej vyučoval židovským dějinám a biblické exegezi, Benedicta Zuckermanna (1818-1891), k němuž Frankl-Grün chodil na seminář o židovském kalendáři, či ředitele ústavu prof. Frankela, který jej učil rabínskou literaturu. Velký vliv na Adolfa Frankla-Grüna, jak napovídají jím publikované studie věnující se dílu španělského filozofa Judy Haleviho (zemř. 1141), měl profesor Jacob Freudenthal

⁸⁴ Tato kapitola upravuje a zpřesňuje heslo Michaela L. Millera v YIVO Encyclopedia, viz http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Frankl-Grun_Adolf

⁸⁵ Markus Brann: *Geschichte des Jüdisch-Theologischen Seminars (Fraenckel'sche Stiftung) in Breslau. Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der Anstalt*. Breslau 1904.

⁸⁶ Markus Brann, s. 7-14.

⁸⁷ Markus Brann, s. 28-40.

(1839-1907).⁸⁸ Budoucí kroměřížský rabín navštěvoval jeho přednášky věnující se náboženské filozofii a etice. Teoretické i praktické základy homiletiky, ve které dle pamětníků Frankl-Grün vynikal, a některá svá kázání i později vydal, získal v seminářích teologa Davida Rosina (1823-1894) pocházejícího ze Slezska.⁸⁹ V elogiu sepsaném jeho žákem Heinrichem Pollakem čteme o rabínových rétorických schopnostech a snaze o co nejvytříbenější projev tato slova: „*Als Redner hatte er ein ausgesprochenes Talent, und seine Sprache war immer edel und vornehm, oft von philosophischen Gedanken erfüllt (Joël und Jellinek waren seine Vorbilder), und er konnte - wie ich als Gymnasiast zu beobachten Gelegenheit fand, da ich tagtäglich fast in seinem Hause zu verkehren die Ehre hatte - seine Manuskripte ändern feilen und wieder abschreiben, bis ihm die Rede aus einem Gusse geformt und zum Vortrag geeignet erschien.*“⁹⁰

Většina profesorů, která formovala mladého muže, náležela k první zakládající generaci rabínského semináře a nabídla mu fundované znalosti biblické exegeze, hebrejské gramatiky, talmudických studií, židovských dějin, náboženské a helenistické filozofie, homiletiky, pedagogiky a židovského liturgického kalendáře.⁹¹

Adolf Frankel-Grün se na svých studiích setkal s celou řadou významných učenců, kteří spolu s ním rabínský seminář navštěvovali. S mnohými z nich udržoval celoživotní kontakty a přátelské vztahy. Zmiňme zde např. rodáka z hornouherského Liptovského Mikuláše Wilhelma Bachera (1850-1913), profesora a spoluzakladatele Rabínského školy v Budapešti (Landesrabbinerschule). V Breslau studoval též dr. Adolf (Elchanan) Brüll z Kojetína (1846-1908), který působil jako profesor náboženských studií ve Frankfurtu.⁹² Ten navštěvoval nejdříve piaristické gymnázium v Kroměříži, dále absolvoval studia ve Vídni, Praze a Breslau. Jeho dalším

⁸⁸ Srov. *Die Ethik des Jüda Halewi*. Berlin 1885.

⁸⁹ Přehled jednotlivých přednášek a přednášejících viz Markus Brann, *Verzeichnis der am jüdisch-theologischen Seminar während der fünfzig Jahre von 1854-1904 gehaltenen theologischen Vorlesungen, Beilage III*, s. XVIIInn.

⁹⁰ H. Pollak, s. 110.

⁹¹ Markus Brann, s. 68.

⁹² Markus Brann, s. 148. Adolf Brüll byl synem Jakoba Brüllla (1812-1889), talmudického učence, zetě zemského rabína Nehemiase Trebitche, který působil v redakční radě judaistického uherského časopisu Ben Chananja. Adolf byl mladším bratrem rabína Nehemiase Brüllla (1843-1891), který působil ve Frankfurtu jako rabín, studoval klasické a orientální jazyky, talmudická studia v Bejt ha-midraš ve Vídni a jenž byl příznivcem reformy. Oba bratři bylo přáteli Davida Kaufmanna, s nímž udržoval kontakty rovněž A. Frankl-Grün.

spolužákem byl Gotthard Deutsch (1859-1921) pocházející z Dolních Kounic, ovlivněný reformním judaismem Adolfa Jellinka (1821-1893), jemuž Adolf Frankl-Grün věnoval pozornost ve své studii o uherskobrodské kehile. Deutsch později odešel do USA, kde působil jako učitel historie a filosofie na Hebrew Union College v Cincinnati a zastával i funkci děkana.⁹³ Jedním ze starších spolužáků, jenž navštěvoval seminář v letech 1865-1873, byl uhersko-brodský rodák, rabín Pincus Fritz Frankl (1848-1887), který působil jako rabín v Berlíně a byl docentem na místní významné akademii Hochschule für die Wissenschaft des Judentums, propagující sekulární judaistická studia.⁹⁴ Také jemu věnoval Frankl-Grün několik odstavců ve své monografii o dějinách uherskobrodských Židů.⁹⁵ Zmiňuje sice jeho rodinný původ, zdá se však, že s tímto učencem nebyl i přes stejné rodné příjmení a místo narození spojen příbuzenským svazkem. P. F. Frankl byl pohřben na jednom z největších evropských židovských hřbitovů v Berlin-Weissensee.

Ze světově významných učenců je třeba zmínit rovněž rumunského lingvistu Mosese Gastera (1856-1939), který byl sefardským rabínem španělské a portugalské kongregace v Londýně.⁹⁶ Působil nejdříve jako docent rumunského jazyka a literatury v Bukurešti. Roku 1885 byl vypovězen z Rumunska za údajné sympatie iredentistické politice, odešel do Británie, kde v Oxfordu vyučoval slovanskou literaturu. Jeho vyhoštění bylo v devadesátých letech odvoláno, nicméně profesor Gaster se již do Rumunska vrátit nechtěl. Gaster byl sionistou, jedinečným badatelem a také sběratelem rukopisů (jeho kolekce měla na dva tisíce hebrejských, samaritánských a slovanských děl - mnohé z nich byly bohužel nenávratně poškozeny během bombardování Londýna).

Roku 1878 se mohl Adolf Frankl-Grün setkat v Breslau s historikem a lingvistou Moritzem Grünwaldem (1853-1895 Londýn), rodákem z Uherského Hradiště, který později zastával funkci rabína např. v Písku, Mladé Boleslavi, ale také v Chorvatsku a nakonec i v bulharské Sofii. Grünwald byl jedním z prvních, kdo upozornil na staročeské glosy v hebrejských středověkých památkách.⁹⁷ V letech 1867-

⁹³ Markus Brann, s. 152.

⁹⁴ Markus Brann, s. 157.

⁹⁵ Viz Adolf Frankl-Grün: *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod nebst Biographien von R. Moses Perls, P. Singer, Ad. Jellinek, P. F. Frankl etc.* Wien 1905, s. 55-56.

⁹⁶ Markus Brann, s. 160.

⁹⁷ Markus Brann, s. 163-165.

1877 na vratislavské rabínské škole studoval rovněž badatel, který se mimo mnohá jiná témata věnoval rovněž uherskobrodskému masakru. Nebyl to nikdo menší než David Kaufmann (1852-1899).⁹⁸ Spolu s bratry Brüllovými získal základy židovského vzdělání v Kojetíně, odkud pocházel. Kaufmann byl všestranným historikem, spoluzakladatelem a profesorem rabínského semináře v Budapešti a nadšeným sběratelem hebrejských rukopisů.⁹⁹ Z dalších spolužáků možno připomenout Nathana Porgese (1848-1924), který se narodil v Prostějově¹⁰⁰ či dánského rabína, bibliofila a filantropa Davida Simonsena (1853-1932),¹⁰¹ v jehož pozůstalosti se zachovala rovněž hebrejská korespondence s Adolfem Franklem-Grünem. Ten zastával funkci vrchního dánského rabína a byl profesorem na kodaňské univerzitě. Jeho sbírka korespondence se soudobými judaisty a orientalisty z celého světa a početná kolekce rukopisů a starých tisků je uložena v Královské knihovně v Kodani.¹⁰²

4.2. Rabinát a společensko-politická situace

Předposlední rok svých studií v Breslau byl Adolf Frankl-Grün ustanoven rabinem v Kroměříži a v tomto úřadě setrval až do roku 1911, kdy odchází na odpočinek do Vídně. Roku 1890, po odchodu rabína Markuse Pollaka do vídeňské židovské obce, byl jmenován zastupujícím holešovským rabinem, kde působil do roku 1893, kdy jej vystřídal dr. Jakob Freimann (zemř. 1937). V letech 1892 až 1894 zastával

⁹⁸ Markus Brann, s. 171.

⁹⁹ Davidův otec Leopold Kaufmann, který je pohřben pod jedním z nejméně známých náhrobků kojetínského židovského hřbitova, byl nájemcem statku a přál si, aby také jeho syn pokračoval v rodinné tradici. Mladý David, podporovaný svou intelektuálně zaměřenou matkou, však dal přednost studiím, absolvoval Židovský teologický seminář v Breslau a univerzitu v Lipsku a roku 1877 byl ordinován na rabína. Většinu života pak působil jako profesor na Rabínském semináři v Budapešti, kde se kromě výuky věnoval psaní odborných článků a studií z nejrůznějších oblastí židovských dějin, kultury, literatury a umění. Vášní profesora Kaufmanna bylo sběratelství a shromažďování judaistické literatury, včetně středověkých hebrejských kodexů. Tuto nákladnou zálibu mohl provozovat díky finančnímu zázemí své ženy Army, kterou si vzal roku 1881. Jeho kolekci hebrejských manuskriptů vydatně podporovala jeho tchýně Róza Gomperzová, která tuto cennou sbírku získala po smrti svého zetě a následně i své dcery, která zesnula nedlouho po svém manželovi. David Kaufmann bohužel podlehl zranění, které si způsobil pádem na dovolené v Karlových Varech, kde byl roku 1899 se svou matkou. Jeho nešťastným odchodem přišla soudobá židovská věda předčasně o jedinečného badatele. Kaufmannova tchýně Róza Gomperzová věnovala roku 1905 celou sbírku Maďarské akademii věd, což fond uchránilo před jeho ztrátou během II. světové války. Srov. <http://kaufmann.mtak.hu/en/study01.htm>

¹⁰⁰ Markus Brann, s. 188.

¹⁰¹ Markus Brann, s. 195-196.

¹⁰² <http://www.kb.dk/en/nb/samling/js/DSintro.html>

funkci zastupujícího rabína v Kojetíně.¹⁰³ Svou rabínskou dráhu nastoupil v době relativně poklidné, avšak v devadesátých letech 19. století se politická i sociální situace zásadně proměnila a dr. Frankl-Grün se stal svědkem dramatických událostí, které se dotkly všech židovských obcí, jež spravoval. Zdá se, že alespoň kroměřížskou kehilu, které sloužil po dlouhých 34 let, díky své diplomacii a mírné povaze uchránil před většími nepokoji. Protižidovské násilnosti se však nevyhnuly okolním obcím, zejména Kojetínu a především Holešovu.¹⁰⁴

Holešovští Židé se v době, kdy se stal Frankl-Grün dočasným rabínem, řídili zákonem, který židovské náboženské obce vymezoval geograficky. Jejich chod zajišťovalo vybírání daně, jež musel každý člen odevzdávat obci, pod níž spadal. Kehila dále zpravovala synagogu, hřbitov, pečovala o výuku náboženství a vedení matrik. Vládní úřady tak vlastně napomáhaly udržovat samosprávnost židovských obcí. Tato politická velkorysost zajistila vládě podporu židovské německy mluvící menšiny a umožnila získat německým kruhům klíčový vliv na správu v moravských městech s většinovým českým obyvatelstvem. Toto nastavení přirozeně vyvolávalo pnutí ve společnosti, které se dotklo celé střední Moravy.¹⁰⁵

Soudobé noviny (např. *Rozhledy Kroměřížské*, *Hlasy z Hané* či antisemitská *Naše obrana*) se často vyjadřovaly k národnostním a hospodářským otázkám a volali po emancipaci od Židů podporou českého obchodu. V této době se zde objevují první protižidovské texty podněcující nenávisť k židovské komunitě. Hospodářská a politická nevráživost byla také přiřívována starobylými protižidovskými obviněními, z nichž nejvážnější bylo nařčení z rituální vraždy. Již roku 1887 je vysloveno v Kojetíně podezření, že pohřešovaná služebná obchodníka Leopolda Weisskopfa byla zavražděna Židy. Přestože tělo utopené dívky bylo brzy nalezeno a nebyly na něm shledány žádné stopy násilí, došlo v Kojetíně k protižidovským násilnostem značného rozsahu.¹⁰⁶ Je smutně příznačné, že sám dr. Frankl-Grün, učenec evropského formátu, se stal terčem tohoto barbarského obvinění roku 1889 a musel nejen sebe, ale celou židovskou obec

¹⁰³ Srov. H. Pollak: Rabbiner Dr. Adolf Frankl-Grün, *Allgemeine Zeitung des Judentums* (5 May 1916), s. 209.

¹⁰⁴ Srov. Petr Pálka: O důsledcích moderních postojů kroměřížských Židů v polovině 19. století, in *Židé a Morava*. Kroměříž 1998, s. 74-91.

¹⁰⁵ Zdeněk Fišer: *Poslední pogrom*. Kroměříž 1996, s. 66.

¹⁰⁶ Dušan Riegl: *Dějiny židovské obce a Židů v Kojetíně*. Kojetín 1995.

hájit před veřejností a očistit ji z pomluv. Ještě o deset let později, kdy vydává druhý díl dějin Židů v Kroměříži, se k této kauze vrací v kapitole *Das Blutmärchen 1889*.¹⁰⁷ O Pesachu tohoto roku si objednal kroměřížský rabín soudek červeného vína (כשר לפסח) - železniční zřízení měli rozhlásit, že se z bedny určené místním Židům ozývaly vzdechy, a když byla rozdělána, byla zde nalezena svázaná dívka, s roubíkem v ústech, na první pohled mrtvá. Vymyšlený případ byl medializován, duchapřítomný dr. Frankl-Grün však zareagoval včas a rozeslal bleskově opravy do všech novin, které celou kauzu o neexistující dívce uvedly. V Kroměříži oblíbený rabín tak zabránil nepokojům dřív, než mohly vůbec vzniknout. Uvěřit navíc v tvrzení, že by se kultivovaný rabín, obecně známý svými patriotickými a prodynastickými promluvami, zapletl do rituálního zločinu, bylo nemyslitelné.¹⁰⁸

Obvinění z rituální vraždy se v regionu opakovalo o několik let později a dotklo se i Adolfa Frankla-Grüna, který dočasně spravoval holešovskou obec. Roku 1893 dvě služebné Karolína Šnulová a Kateřina Schönbaumová pomluvily holešovského měšťana Davida Tandlera a další dvě židovské osoby z pokusu o vraždu s úmyslem použít jejich krev k rituálním účelům. Obě ženy byly usvědčeny ze lži a odsouzeny soudem v červnu v Uherském Hradišti za urážku na cti k víc jak ročnímu žaláři (13 a 15 měsíců).¹⁰⁹

Avšak ani mírná povaha kroměřížského rabína nezabránila dalším nepokojům přiživovaným soudobým tiskem. Když se na konci roku 1899 snažily *Hlasy z Hané* rekapitulovat hospodářskou situaci regionu, upozornily na silný podíl Židů v holešovském průmyslu a obchodě, naopak o Kroměříži se vyjádřily relativně shovívavě a konstatovaly, že toto město není pod tak velkým židovsko-německým vlivem. Z osmi velkých obchodních firem byly dvě židovské, tři německé a tři české. Z 54 firem střední velikosti jich bylo 33 židovských, tři německé a 18 českých. Z malých obchodů jich asi 35 patřilo židovským majitelům. V oblasti velkopřůmyslu zde bylo několik významných židovských podniků, dohromady tedy Židé v Kroměříži

¹⁰⁷ Adolf Frankl-Grün: *Geschichte der Juden in Kremsier mit Rücksicht auf die Nachbargemeinden. II. Theil (1848-1898)*. Frankfurt 1898, s. 92-102.

¹⁰⁸ Srov. Petr Pálka: O důsledcích moderních postojů kroměřížských Židů v polovině 19. století, in *Židé a Morava*. Kroměříž 1998, s. 74-76, 84.

¹⁰⁹ H. L. Strack: *The Jew and Human Sacrifice: Human Blood and Jewish Ritual*. New York 1971, s. 223-224.

vlastnili nebo provozovali na 120 závodů.¹¹⁰

I přesto se v devadesátých letech stala Kroměříž centrem antisemitské propagandy a vycházel zde antisemitský týdeník *Naše obrana*, který byl založen roku 1893 pod názvem *Žihadlo*, (redaktorem a vydavatelem byl Hugo Dvořák, který často a rád psal Dvořák o rituálních vraždách; roku 1897 vyšlo jeho poslední číslo). Časopis měl spadeno na hospodářské aktivity Židů, kritizoval germanizační snahy a list musel být pro některé nenávislné články několikrát konfiskován.¹¹¹

Navíc politická situace a neúspěšné pokusy o rakousko-české vyrovnání vedly k demonstracím, které reagovaly na zrušení Gautschova jazykového nařízení z roku 1898 (úředním jazykem v tom kterém okrese měl být jazyk, k němuž se hlásilo přítomné obyvatelstvo podle posledního sčítání lidu; ve smíšených okresech mělo být úřednictvo dvojjazyčné). Politické demonstrace na podzim roku 1899 postihly Přerov, Kroměříž, Lipník, Třebíč, Uherské Hradiště, Prostějov, Valašské Meziříčí, ale nejtragičtěji se dotklo Holešova. Zde byl vyvolán pogrom, během něhož bylo zastřeleno několik demonstrantů. V následujících měsících pak probíhalo vyšetřování, které neblaze padlo hlavně na místní české obyvatelstvo. Vázně místního obyvatelstva musel mírnit rovněž Adolf Frankl-Grün, kterému se podařilo uchránit kroměřížskou obec před protižidovskými výtržnostmi, jež postihly okolí.

Za pozornost stojí rovněž rabínovy aktivity týkající se budování holešovské (1891-1893) a kroměřížské (1909-1910), které projektoval vídeňský architekt a autor mnoha moravských a vídeňských templů, přerovský rodák Jakob Gartner.

4.3. Pedagogické a vědecké aktivity

Jak již bylo výše naznačeno, byl dr. Frankl-Grün talentovaným řečníkem, který mezi lety 1882-1910 publikoval řadu německojazyčných kázání, jako např. řeč k 55. panovníckému jubileu císaře Františka Josefa I. (*Des Kaisers Jubeltage* 1882), sobotní synagogální promluvy (*Die vier ausgezeichneten Sabbate* 1887) aj. Napsal též řadu vědeckých studií na Knihu žalmů a práci o etice Jehudy ha-Leviho. Věnoval se rovněž regionálním dějinám moravského Židovstva a svůj výzkum podepřel bezpečnou znalostí

¹¹⁰ Zdeněk Fišer: *Poslední pogrom*. Kroměříž 1996, s.71.

¹¹¹ Zdeněk Fišer, s. 74-75.

archivních pramenů. Jeho nejrozsáhlejším dílem jsou třísvazkové dějiny kroměřížských Židů (*Geschichte der Juden in Kremsier mit Rücksicht auf die Nachbargemeinden* 1896,1898,1901) s důrazem na přelomové revoluční události roku 1848, jejichž byla Kroměříž svědkem. Soudobými otázkami se zabývala kniha *Jüdische Zeitgeschichte und Zeitgenossen* (1903), vzpomínanou knihou *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod* (1905) se vrátil ke svému rodnému městu a roku 1908 vydal knihu věnující se sociálním změnám po roce 1848 a židovské emancipaci (*Zur Geschichte der Judenemanzipation in Österreich, 1848–1908*).

Události roku 1848 pro něj a jeho generaci znamenaly dějinný přelom, k němuž se dr. Adolf Frankl-Grün často vracel. Záměrně ve svých historických studiích stavěl do kontrastu období židovské emancipace po roce 1848 a protižidovská pronásledování a politiku raného novověku. Předběrné dějiny moravského Židovstva pokládal za jedny z vůbec nejtruchlivějších a moravské Židy vnímal jako nejutiskovanější komunitu v celé monarchii. Ne náhodou proto věnoval pozornost soužení, která potkala židovské komunity v Kroměříži, Uherském Brodě, Lipníku, Holešově, Tovačově či Prostějově během švédského vpádu vojsk generála Torstenssona v letech 1642–1643, či samotnému uherskobrodskému masakru roku 1683, jelikož teprve na nich bylo možno demonstrovat zásadní změnu politické situace po roce 1848. Loajalita k habsburskému trůnu, kterou projevil i jako polní kazatel, byla vyjádřením vděčnosti moravských židovských komunit zrovnoprávněných s majoritní společností.

Současníci na něj vzpomínali jako na člověka nesmírné pracovitosti a píce, která jej neopouštěla ani v dobách, kdy byl upoután na lůžko. I přes své chatrné zdraví se až do konce svého života věnoval psaní studií reflektujících židovské dějiny a jednou z jeho posledních prací, která bohužel zůstala v rukopise, byl text *Das Kriebsrecht der Juden*.¹¹²

Adolf Frankl-Grün byl rovněž uznávaným, laskavým a příležitostně i přísným pedagogem. Heinrich Pollak vzpomíná, že v kroměřížské obci založil tzv. Jugendgottesdienst - mládežnické bohoslužby, kde studentům nejvyšších ročníků gymnázia a reálky byla svěřena funkce kantora. Sám gymnazista Pollak zde fungoval jako předčítatel Tóry (tzv. baal kore - בעל קורא), jiní žáci pak jako tzv. gabajové

¹¹² Srov. H. Pollak, s. 110.

(gabajim) - tedy volení správci synagogy, mající na starost zejména pokladnu. Každý dar synagogy byl určen pro studentské potřeby a na financování stravy zdarma pro nemajetné žáky. Tím se mladíci připravovali na své budoucí pozice v rámci židovských obcí.

Dr. Adolf Frankl-Grün prožil poslední roky života v klidu a míru ve Vídni. Věnoval se pouze své spisovatelské činnosti a po boku mu stála jeho „vzácná, vzdělaná a citlivá“ choť Klára, roz. Freundová, pocházející ze slezského města Gleiwitz, se níž měl dva syny (dr. Oskara Frankla a dr. Siegfrieda Frankla) a jednu dceru. Zemřel 16. února 1916 ve Vídni ve svých 70 letech a o dva dny později byl pohřben na Zentralfriedhof (I. Tor, 52, 37a, 58), kde odpočívá spolu se svou manželkou.¹¹³

¹¹³ Klára Frankl-Grün zesnula v 79 letech dne 3. 8. 1928 a pohřbena byla 5. 8. 1928.

Závěr

Události, jež postihly židovské i křesťanské obyvatelstvo obce Uherský Brod, jsou odrazem velkých událostí, jež daly do pohybu řadu událostí a rozvířily vody evropské politiky. Cenný dobový pramen, jenž popisuje událostí 16. července roku 1683, podrobně popisuje průběh drancování a vraždění obyvatel židovské obce kuruckými vojsky. Stejně událostí z pohledu obyvatel křesťanské obce jsou popsány v Pamětní knize Uherského Brodu Martina Josefa Ležáka, neboť ani křesťanské obyvatelstvo nebylo běsnění Turků ušetřeno. Ačkoliv je počet zabitých na straně židovské obce menší, procentuálně zamenal pro židovskou obec mnohem vážnější následky.

Již v předešlých desetiletích bylo město postiženo několika hroznými ranami osudu. Bylo jím drancování v první polovině 17. století, ale také rozsáhlý požár, jež obec zasáhl jen pár let před těmito událostmi. Mimo to si město prošlo několika morovými epidemie, takže v době vpádu kuruckých vojáků již bylo město početně velmi oslabené.

Mohlo by se zdát, že tyto egyptské rány nemůže obec ustát a musí zaniknout. Pravdou je, že rostoucí hrozba donutila mnoho Židů z vídeňského okruhu uniknout více na sever, kde založili nové židovské komunity jako Trenčín, Čachtice, Vrbové, Beckov či Nové Město n. Váhem. Ani židovská obec v Uherském Brodě tedy nezůstala nevratně zničena, naopak se postupně začala znovu rozrůstat a její vliv na okolní obce si udržel svůj význam po další půl století.

Na památku těchto událostí se tato předložená elegie racitovala vždy o 20. tamuzu.

Seznam použitých pramenů a literatury

Primární:

Edice: KAUFMANN, D., „Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683“, in *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 37 (1893), s. 320-323.

SPITZER, J., KOMORÓCZY, G., *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*, MTA Judaisztika Kutatócsoport – Osiris Kiadó, Budapest 2003, s. 791-794.

Sekundární:

ARIÉS, P., *Dějiny smrti I-II*, Praha 2000.

BRANN, M., *Geschichte des Jüdisch-Theologischen Seminars (Fraenckel'sche Stiftung) in Breslau. Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der Anstalt*. Breslau 1904

BRANN, M., *Verzeichnis der am jüdisch-theologischen Seminar während der fünfzig Jahre von 1854-1904 gehaltenen theologischen Vorlesungen, Beilage III*, s. XVIIInn.

ČEREŠŇÁK, B. a kol., *Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava (1440-1620)*, Praha 1987.

DAN, J., Introduction, in GOLDISH, M., *Spirit Possession in Judaism. Cases and Contexts from the Middle Ages to the Present*, Wayne State University Press, Detroit 2003

DELUMEAU, J., *Strach na Západě ve 14.-18. století I-II*, Praha 1997,1999

FIŠER, Z., *Poslední pogrom*. Kroměříž 1996

FLODROVÁ, M., NOSEK, B., „Auswahlkatalog hebraeischer Drucke Bruener Provenienz“, in *Judaica Bohemiae*, 11 (1975)

FRANKL-GRÜN, A., *Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod*, M. Waizner, Wien 1905

GOLD, H. (ed.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Jüd. Buch. Kunstverl., Brünn 1929

HARKAVY, A. *Yiddish-English-Hebrew Dictionary: A Reprint of the 1928 Expanded Second Edition*. Yale University Press, 2005.

IGGERS, W. *Die Juden in B.hmen und Mähren : ein historisches Lesebuch*. München: C.H. Beck, 1986.

KOUŘIL, M., „K počtu židů v olomoucké arcidiecézi v r. 1844“, in *XXVI. Mikulovské symposium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780-1918)*, Mikulov 2000

MATOUŠEK, J., *Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594*, Praha 1935.

MUNELES, O., *Bibliographical Survey of Jewish Prague*, Praha 1952

PÁLKA, P., *O důsledcích moderních postojů kroměřížských Židů v polovině 19. století*, in *Židé a Morava*. Kroměříž 1998

PÁNEK, J., *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, ČsČH 36, 1988, č. 6, s. 856-872; 37, 1989, č. 1, s. 71-84.

PÁNEK, J., *Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost*, *Studia Comeniana et historica* 11, 1981, č. 23.

POLIŠENSKÝ, J. (ed.), *Knih o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, Praha 1948.

POLLAK, H., Rabbiner Dr. Adolf Frankl-Grün, *Allgemeine Zeitung des Judentums* (5 May 1916)

PROCHÁZKA, J., *Válka s Turky 1663-1664 a osmanští „špehaři“ na Moravě*, Jižní Morava 32, 1996.

RATAJ, T., *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.

RATAJ, T., *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, FHB 17, Praha 1994, s. 59-84.

RATAJ, T., *Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku*, KUDĚJ 1, 1999, č. 2, s. 22-37.

RIEGL, D., *Dějiny židovské obce a Židů v Kojetíně*. Kojetín 1995

SKOLNIK, F. (ed.), *Encyclopaedia Judaica*, XIII, Thomson – Gale, Detroit 2007

SOBOTÍK, B. (ed.), *Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, Uherský Brod 1942.

STAMPFER, S., „What Actually Happened to the Jews of Ukraine in 1648?“, in *Jewish History*, 17/2 (2003)

STRACK, H. L., *The Jew and Human Sacrifice: Human Blood and Jewish Ritual*. New York 1971

STRNADOVÁ, K., KOMÁREK, K., ZEMEK, P. *Krátká kronika Uherského Brodu Matyáše Haškonia/Breve chronicon Hunno- Brodense Matyáše Haškonia*. Boskovice : Albert, 2011.

TEUFEL, H., KOČMAN, P., CERMANOVÁ, I., (ed.), *Judaica Bohemiae, XLVI – Supplementum: Individuum und Gemeinde: Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien*, Židovské muzeum v Praze – Společnost pro dějiny Židů v ČR, Praha – Brno 2011

TOMEČEK, R., *Uherský Brod. Putování historií královského města*, Uherský Brod 2002

VÁLKA, J., *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996.

VÁLKA, J., *Morava v době renesance a reformace*, Brno 2001.

VÁLKA, J., *Panství Uherský Brod v 17. století. Hospodářský vývoj a sociální situace na moravském pohraničním dominiu v období druhého znevolnění* (doktorská práce), Brno 1952

VESELÁ, Z. (ed.), *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16. a 17. století II*, Praha 1977, s. 310-373.

ZEMEK, P. *Bartoškova kronika*. Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě v nakladatelství Ottobře 12, Uherské Hradiště, 2004.

Anotace

Příjmení a jméno:

Soukupová Magdalena

Obor:

Judaistika: Dějiny a kultura Židů (JUDN)

Název diplomové práce:

Masakr v Uherském Brodě, 1683

Anglický název práce:

Massacre in Uhersky Brod, 1683

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Marie Krappmann, Ph.D.

Počet znaků: 116 782

Počet stránek: 62

Počet titulů použité literatury: 39

Klíčová slova:

Dějiny, Morava, Židé, Kuruci, Uhersky Brod, obléhání Vídně, 17. století, 18. století, Raný novověk

Anotace:

Práce se zabývá pohnutým osudem uherskobrodské židovské obce na konci 17. století. Vychází z několika dobových pramenů - kroniky města Uherský Brod, z několika kratších zmínek v pamětech nedalekého kláštera, ale především z předloženého překladu jidiš elegie, jež je soupisem hrůzných událostí, jež nejen židovskou, ale i křesťanskou obec postihl. Na srovnání těchto menších dějin pozorujeme významné historické události, jimiž bylo obléhání Vídně tureckými vojsky, povstání tatarů, ale později taky vliv restriktivních zákonů, jako byl tzv. familiantský zákon, na demografickou podobu českomoravských židovských obcí.

This work deals with moving stories of Jewish community in Uherský Brod in the late 17th century. It is based on several historical sources - chronicles of city Uherský Brod, a few short mentions in memoirs nearby monastery, but especially from the presented translation of Yiddish elegy, which is a list of horrific events that not only Jewish but also the Christian community suffered. The comparison of these smaller history we observe a significant historical event, which was the siege of Vienna by Turkish troops, the rebellion of the Tartars, but later also the effect of restrictive laws, such as the so-called Familiants law, the demographic shape of the Bohemian and Moravian Jewish communities.